

ZAJMOVNI I INVESTICIJSKI POSLOVI U KASNOSREDNJOVJEKOVNOM KOTORU

U radu se analiziraju različiti oblici zajmovnih i investicijskih poslova u Kotoru u prvoj polovici 14. st. Glavni predmet analize su notarske isprave iz razdoblja od 1326. do 1337. g. Riječ je o zadužnicama, posebno onima koje sadržavaju klauzule koje upućuju na trgovačko putovanje ili/i stjecanje dobiti kao svrhu zajma (*de presenti viagio* i *ad lucrum/lucrandum*) te o ispravama o ortaštvu (*societas*). Rad se odnosi i na lokalne kotorske varijante različitih trgovačkih (najčešće pomorskih) ugovora koji su drugdje na srednjovjekovnom Mediteranu bili poznati pod nazivima *commenda* ili *collegantia* i koji su bili ključni za opći ekonomski uzlet kasnoga srednjeg vijeka. Opći kontekst analize su i pojmovi i instituti rimskog prava u njihovoj srednjovjekovnoj primjeni, odnosno uključenost kotorskoga prava u tadašnje europsko *ius commune*. Rad je tako općenito doprinos razumijevanju pravnog, ekonomskog i općeg društvenog razvoja Kotora kao važne komune na istočnojadranskoj obali u kasnome srednjem vijeku.

Ključne riječi: zadužnica, zajam (*mutuum*), ortaštvo (*societas*), komenda, *collegantia*, Kotor, 14. stoljeće.

Uvod

U radu se analiziraju kasnosrednjovjekovne kotorske isprave iz kojih se može iščitati investicijska funkcija, tj. ulaganje kapitala (najčešće novca), eventualno uz kamatu ili podjelu očekivanih dobiti i gubitaka povezanih s ulaganjem. Konkretnije, riječ je o zadužnicama, koje su se mogle odnositi na ugovore o zajmu i koje su u svojim različitim varijantama u praksi mogle imati investicijsku namjenu, te o ispravama o ortaštvu (*societas*). Glavni predmet analize su isprave objavljene u zbirkama *Kotorski spomenici*, sv. 1 i 2¹ koje obuhvaćaju razdoblje od lipnja 1326. do travnja 1337. g. Analizom se nastoji pridonijeti razumijevanju pravnog, ekonomskog i općeg društvenog razvoja jedne važne komune na

¹ Mayer, Antun (ur.), 1951. *Kotorski spomenici. Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326–1335*, Zagreb: JAZU; Mayer, Antun (ur.), 1981. *Kotorski spomenici. Druga knjiga kotorskih notara od god. 1329, 1332–1337*, Zagreb: JAZU (dalje: KS 1 i 2). Općenito o kotorskoj notarskoj kancelariji u: Fejić, Nenad, 1980. *Kotorska kancelarija u srednjem veku, Istorijski časopis*, 27, Beograd, 5–62.

istočnojadranskoj obali u kasnom srednjovjekovlju,² dakako u širem kontekstu tadašnjega razvoja na Mediteranu.

Pravni sadržaj isprava oblikovan je na temelju rimskih pravnih instituta u njihovu srednjovjekovnom ruhu, koji su uostalom tvorili srž tadašnjih europskih privatnopravnih sustava. Zbog toga je ovaj rad ujedno i doprinos razumijevanju procesa transmisije i internalizacije razvijenih elemenata europskoga *ius commune*-a u Kotoru.³ Naravno, kao i uvijek i svugdje, navedeni procesi odvijali su se uz određene specifičnosti lokalnog razvoja i prakse.

S obzirom na sadržaj analiziranih isprava rad je donekle usredotočen na lokalizirani primjer razvoja sustava podjele dobiti i zajedničkog snošenja rizika za gubitke u srednjovjekovnim poduzetničkim pothvatima, tj. trgovačkim, najčešće pomorskim putovanjima (tu je često riječ o ugovorima koji se drugdje nazivaju *commenda* ili *collegantia*). U literaturi postoje analize različitih specifičnih aspekata tih ugovora na Mediteranu.⁴ Navedeni ugovori u pojedinim komunama

² Općenito o institucionalnom i društvenom razvoju Kotora toga razdoblja u: Janeković Römer, Zdenka, 2019. Komuna grada Kotora u srednjem vijeku - posebnosti institucionalnog i društvenog razvoja, u: *Zbornik sa znanstvene konferencije „Isprepleteni identiteti: Kotor, Dubrovnik i njihovo zaleđe u višestoljetnoj perspektivi“* (Mihaliček, Marija ur.), Kotor: Ogranak Matice hrvatske u Boki kotorskoj, 11–42.

³ Prisutnost i širenje tadašnjeg razvijenog europskog prava (*ius commune*) na istočnojadranskom prostoru bilo je uvjetovano postojećom pravnom tradicijom u urbanim sredinama te trgovačkim i političkim vezama s talijanskim gradovima. U tom je smislu *ius commune* u određenoj mjeri sadržajno prisutno i u srednjovjekovnim statutima istočnojadranskih komunaa, a u naknadnom razvoju važan je bio utjecaj pojedinaca koji bi se obrazovali na istaknutim sveučilištima u inozemstvu a zatim nakon povratka vršili neku važnu službu. Primjer Dubrovnika i kaznenopravni *ius commune* predmet su analize u: Lonza, Nella, 1997. *Pod plaštem pravde*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 25–31. Rasprava o općem položaju *ius commune*-a u dalmatinskim komunama (doduše u razdoblju mletačke vlasti, iako su analiza i zaključci primjenjivi i za prethodno razdoblje) može se naći u: Pansolli, Lamberto, 1970. *La gerarchia delle fonti di diritto nella legislazione medievale Veneziana*, Milano: Giuffrè, 267–281. U kontekstu obrazovanih pojedinaca posebno su važni notari kao sastavljači isprava u kojima su se koristili pravni obrasci i terminologija razvijenoga prava. Notari su tako na lokalnoj razini primjenjivali znanja stečena drugdje (što se tiče istočnojadranske obale to je najčešće bilo u središtima pravnog obrazovanja u sjevernoj Italiji). Najviše isprava koje su ovdje predmet analize sastavio je notar Filip iz Osima (Philippus de Auximo) (KS 1: str. 8-10, 20-21). Više o njemu u: Fejić 1980, 17, 36-37. Iscrpno o notarima na istočnojadranskoj obali, njihovu podrijetlu, obrazovanju itd. u relevantnom razdoblju u: Grbavac, Branka, 2010. *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća* (doktorski rad), Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

⁴ Npr.: Luzzatto, Gino, 1954. *La commenda nella vita economica dei secoli XIII e XIV con particolare riguardo a Venezia*, u: *Studi di Storia economica veneziana* (Luzzatto, Gino ur.), Padova: CEDAM, 59–79; Pryor, John H., 1983. *Mediterranean Commerce in the Middle Ages: A Voyage under Contract of Commenda*, *Viator*, 14, Turnhout, 133–194; González de Lara, Yadira, 2000. *Enforceability and Risk-sharing in Financial Contracts: from the Sea Loan to the Commenda in Late Medieval Venice* (doktorski rad), Florence: European University Institute (sažetak dostupan u: *Journal of Economic History*, 61, 2, Cambridge, 500-504); Doosselaere, Quentin van, 2009. *Commercial Agreements and Social Dynamics in Medieval Genoa*, Cambridge: CUP; Fynn-Paul, Jeff, 2018. *The Land Commenda in the Late Medieval Crown of Aragon and the Rise of a ‘Democratic’ Investment Culture*, *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 14, 3, Leuven, 85–107.

na istočnojadranskoj obali također su bili predmet interesa,⁵ no lokalni razvoj u Kotoru nije bio predmet pobliže analize.

Metodološke napomene

Glavni predmet analize su isprave koje svjedoče o zajmovnim i investicijskim poslovima, a tu je riječ o različitim oblicima zadužnica te o ispravama o ortaštvu (*societas*). Zaduznice su po svojoj prirodi apstraktne isprave te iz njih nije nužno vidljiva ili u potpunosti prepoznatljiva pozadina pravnog odnosa. Drugim riječima, zaduznicom se mogla definirati dužnikova obveza koja proizlazi iz bilo kojeg obveznog odnosa. U kotorskim zaduznicama razlog sastavljanja zaduznice navođen je iznimno rijetko, što je u skladu s njezinom pravnom prirodom. Uz to, predmet zaduznica je u velikoj većini slučajeva bio novac. Vjerojatno se za dobar dio zaduznica može s priličnom sigurnošću pretpostaviti da su se odnosile na prethodno sklopljeni ugovor o zajmu koji je dogovoren usmeno, nakon čega je vjerovnik isplatio dogovoreni iznos. Dužnikova obveza povrata, funkcionalno pravno gledano ključni element ugovora (barem iz perspektive vjerovnika), zatim se uobličavala u pisanu ispravu, očito radi veće pravne sigurnosti za obje stranke te otklanjanja ili olakšavanja eventualnih budućih sporova. Također, izvjesno je da nije u *svim* zaduznicama bila riječ o zajmu. S obzirom da u većini slučajeva nije moguće sa sigurnošću razlučiti zajmovne i ostale zaduznice, u ovoj analizi u obzir su uzete sve isprave kod kojih je primijećena temeljna strukturalna i sadržajna podudarnost.

⁵ Ashburner, Walter (ur.), 1909. *The Rhodian Sea Law*, Oxford: Clarendon Press, 237-245; Kostrenčić, Marko, 1915. Pomorsko pravo u statutima primorskih naših gradova i otoka (Svršetak), *Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu* 1, 5, Zagreb, 285-296; Čremošnik, Gregor, 1924. Naša trgovačka društva u srednjem veku, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 36, Sarajevo, 69-81; Brajković, Vladislav, 1933. *Étude Historique sur le Droit Maritime Privé du Littoral Yugoslave*, Marseille: Société anonyme du Sémaphore du Marseille, 196-200; Danilović, Jelena, 1970. O ugovoru 'collegantia' u dubrovačkom pravu u periodu mletačke vlasti, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, 11, 1, Beograd, 289-306; Raukar, Tomislav, 1977. *Zadar u XV stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 268-274; Cvitanić, Antun, 1979. Naše srednjovjekovno pomorsko pravo, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 16, Split, 207-229, 221-223; Margetić, Luj, 1997. *Srednjovjekovno hrvatsko pravo. Obvezno pravo*, Zagreb: HAZU, 262-284; Raukar, Tomislav, 2006. Splitska trgovačka društva XIV. st., u: *Med srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik* (Jerše, Sašo ur.), Ljubljana: Založba ZRC, 379-393. Iscrpna analiza zaduznice u srednjovjekovnom dubrovačkom pravu može se naći u: Voje, Ignacij, 1976. *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Tu je analiza također temeljena na zaduznicama, koje su nekad imale funkciju različitih kreditnih poslova. Isti autor se i na drugom mjestu bavio komendama u Dubrovniku (Voje, Ignacij, 2003. *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškom Dubrovniku*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 106-112). Povezanost ugovora o (pomorskom) zajmu i komendi je u domaćoj literaturi istaknuta i u kontekstu povijesnog razvoja ugovora o pomorskom osiguranju, kako na konceptualnoj razini tako i u kontekstu domaćih (dubrovačkih) srednjovjekovnih izvora (Žiha, Nikol, 2009. *Rimski pomorski zajam (fenus nauticum) kao preteča prava osiguranja*, Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, 183-206, 217, 241-244).

Kao apstraktna isprava zadužnica je strankama bila vrlo pogodna za postizanje različitih ciljeva, a dodavanjem ili oduzimanjem pojedinih klauzula njihov se obvezni odnos mogao urediti na najrazličitije načine. Stoga postoji temeljni oblik zadužnice koji se, dakle, mogao koristiti za definiranje dužnikove obveze iz zajma. Međutim, dodavanjem pojedinih klauzula na tu temeljnu strukturu dolazilo je do bitne sadržajne izmjene pravnog odnosa među strankama. Tako je u jednoj skupini zadužnica prepoznat trgovački ugovor koji se obično na srednjovjekovnom Mediteranu označava kao jednostrana komenda, a u nekim drugim ispravama prepoznat je ugovor poznat i kao dvostrana komenda.

Zadužnice i ostale srodne isprave mogu biti izuzetno vrijedan izvor spoznaja o bogatstvu oblika zajmovnih i investicijskih poslova u srednjovjekovlju. No, s druge strane, njihova "krnja", nepotpuna priroda (u kontekstu kompletnog pravnog odnosa) svjedoči i o mogućnosti postojanja vrlo različitih okolnosti i odnosa vezanih uz razloge njezina sastavljanja. Osim toga, u razdoblju početnih stadija razvoja pisane pravne kulture o kojima je ovdje riječ uvijek je moguće i postojanje nezabilježanih i stoga nama nepoznatih dodatnih elemenata odnosa među strankama. Stranke su, teoretski, usporedno uz zadužnicu mogle usmenim putem dogovarati dodatne obveze ili mijenjati postojeće. Sve to, nažalost, ostaje izvan naših saznanja i u sferi spekulacije. U metodološkom smislu, dakle, donekle smo ograničeni dostupnim informacijama i unutaršnjim karakteristikama analizirana izvora.

Kad su predmet analize povijesni pravni obrasci i kategorije, može se postaviti pitanje njihova odnosa prema društvenoj stvarnosti u koju su bili upleteni. Može se, na primjer, iznijeti prigovor da nam analiza pravnih obrazaca može reći malo ili nedovoljno o životnoj stvarnosti nekog vremena. No, razumijevanje prava u zadanom povijesnom razdoblju može biti važan alat za shvaćanje tadašnjeg društva. Relevantna pravna podloga pomaže oblikovati i usmjeravati međuljudske odnose. Pravo je uvriježeno u društvu preko običaja, u većoj je ili manjoj mjeri "nametano" od državne vlasti, mijenja se i razvija, ali pojedinci u svakom slučaju moraju usklađivati svoje ponašanje s njim. Ovaj fenomen samorazumljiv je u kontekstu javnog ili kaznenog prava, ali postoji i u privatnopravnoj sferi. Pojedinci tako svoje interese i htijenja moraju "ukalupljivati" u postojeće pravne obrasce i koncepte u svakom zadanom razdoblju. Ova analiza usmjerena je upravo na problematiku širenja i prihvaćanja pravnih obrazaca i terminologije vezanih uz *ius commune*, ili barem onoga što bi se moglo nazvati tadašnjim trgovačkim (običajnim) pravom (uvjetno rečeno *lex mercatoria*).

Navedeni obrasci u radu se promatraju kao strukturalni i vanjski element koji dolazi u kontakt s lokalnom društvenom stvarnošću. Metodološki pristup,

pa onda posljedično i rezultati analize, ovise o kutu gledanja: postavlja se pitanje je li riječ o “ukalupljivanju” odnosa stranaka u postojeće obrasce, ili pak o prilagođavanju obrazaca specifičnostima neke lokalne prakse. Pritom je ključno što se u tom procesu dogodilo: imamo li mi donekle iskrivljenu sliku o društvenoj stvarnosti jer je dokaz o njoj morao biti prilagođen apstraktnom obrascu, ili je pak obrazac i nadovezani pravni koncept morao biti donekle izmijenjen i prilagođen lokalnoj praksi.

Uzimajući sva navedena metodološka i konceptualna ograničenja u obzir, nadamo se da se iz ovog rada mogu barem djelomično shvatiti analizirani povijesni razvojni fenomeni u kontekstu kasnosrednjovjekovnog Kotora.

Opći podaci o analiziranim ispravama

Od ukupno 3105 objavljenih isprava predmet analize u ovom radu bilo je njih 923. Odabrane su isprave koje u najširem smislu svjedoče o “kretanju” kapitala, tj. njegovu stavljanju u optjecaj. Kako je već istaknuto, analizirane su sve pro-nađene zadužnice zbog njihove strukturalne sličnosti i načelne nemogućnosti jasna razlučivanja zajmovnih od ostalih zadužnica (iako su zajmovne vjerojatno u većini). Što se tiče različitih kategorija analiziranih isprava, može se istaknuti da najprije postoje obične zadužnice s vrlo jednostavnom strukturom.⁶ Kod njih nekad uz opće elemente (npr. imena stranaka, iznos, rok povrata itd.) postoji i klauzula *de presenti viaggio* koja upućuje na (trgovačko) putovanje kao moguću svrhu zajma. Zaduznice s klauzulom *ad lucrum* ili *ad lucrandum* izrijeком navode stjecanje dobiti kao svrhu pozajmljivanja te redovito sadržavaju i podjelu dobiti odnosno očekivanih gubitaka među strankama. Naposljetku, isprave o ortaštvu (*societas*) sadržajno su i strukturalno jednim dijelom drukčije, no ipak je i kod njih riječ o ulaganju kapitala te također redovito sadržavaju klauzule o podjeli dobiti i gubitaka.

U daljnjem tekstu analiziraju se specifičnosti u pojedinim skupinama analiziranih isprava, odnosno klauzule koje definiraju posebnosti u svakoj kategoriji. No, u svim analiziranim ispravama postoje opće klauzule poput određivanja rokova, ugovorne kazne za zakašnjenje, založno pravo ili jamstvo, itd. Za rokove povrata koristili su se dani, tjedni, mjeseci ili godine,⁷ a najčešće su bili vezani uz određene blagdane ili razdoblja (npr. Božić, Duhovi, spomendani svetog Mi-

⁶ Za strukturu zadužnice u srednjovjekovnom dubrovačkom pravu vidi: Voje 1976, 62-77. Općenito o strukturi te isprave u notarskim formularima te u praksi nekih istočnojadranskih komuna vidi: Grbavac 2010, 236–241.

⁷ KS 1, 331 (brojka nakon oznake sveska označava broj dokumenta); KS 2, 549; KS 1, 872, 763.

haela ili Blažene Djevice Marije, itd.).⁸ Zabilježeni su i slučajevi bez naznačena roka u kojima dužnik mora ispuniti obvezu na svakodobni zahtjev vjerovnika (*ad omnes eium petitionem*).⁹ Takvo definiranje obveze vjerojatno svjedoči o povoljnijem položaju vjerovnika u određenim slučajevima ili pak o mogućim specifičnim okolnostima koje su dužnika natjerale na ugovaranje takve nepovoljne klauzule. Moguće je i da je između vjerovnika i dužnika postojao odnos dovoljna povjerenja, bez potrebe za definiranjem rokova. Mogućnost traženja isplate u bilo kojem trenutku može ukazivati i na to da u tim slučajevima nije bila riječ o zajmovima za putovanja, kod kojih vjerovnik ne može tražiti isplatu dok se dužnik ne vrati sputa. U svakom slučaju, kao kazna za slučaj zakašnjenja navodila se u pravilu *pena de quinque in sex per annum*, tj. "kazna od pet u šest po godini", što znači da se nakon dospjeća za svakih neplaćenih 5 perpera godišnje plaćalo njih 6 (što je zatezna kamata od 20% godišnje). Ovakva kazna i inače predstavlja propisani nužni element zadužnice po kotorskom Statutu.¹⁰ Po istoj statutarnoj odredbi bila je moguća i *pena in duplum*, tj. traženje dvostruka iznosa nakon protoka više godina od dospjeća, ali ovo se rijetko sreće u ispravama.¹¹

Založno se pravo ugovaralo uglavnom na imovini dužnika,¹² a samo iznimno na njegovoj osobi.¹³ No, zabilježen je i slučaj u kojemu je založno pravo bilo zasnovano na imovini jamca, točnije jedne žene koja je jamčila za dužnika.¹⁴ Na više mjesta imenovan je dužnikov jamac, odnosno jamac platac (*fideiussor pagator*).¹⁵ Založno pravo i jamstvo služili su osiguranju vjerovnikove tražbine pa njihova česta prisutnost u ispravama vjerojatno svjedoči o zaštiti vjerovnikovih interesa kao temeljnom razlogu sastavljanja zadužnica u pisanom obliku. Zaštiti vjerovnikovih interesa očito služe i klauzule o isključivanju primjene bilo kakvih zaštitnih pravnih mehanizama u običajima ili statutima za dužnike prilikom ovrhe i naplate, odnosno ostvarivanja založnog prava.¹⁶ U tim klauzulama nekad se spominju i pravni poretki drugih komuna. Razlozi tomu nekad su jasni iz same isprave: na primjer, u jednoj ispravi s početka travnja 1335. godine vjerovnik (inače Venecijanac) je tada boravio u Dubrovniku pa je vjerojatno osje-

⁸ KS 1, 752, 776; KS 2, 580, 619; KS 1, 597; KS 2, 749.

⁹ Npr. u KS 2, 358, 1061, 1325.

¹⁰ Antović, Jelena (ur.), 2009. *Statut grada Kotora*, knjiga I, Kotor: Državni arhiv Crne Gore, 159 (glava 287).

¹¹ Npr. KS 1, 597; KS 2, 375.

¹² Npr. KS 1, 672; KS 2, 46.

¹³ Npr. KS 2, 652.

¹⁴ KS 1, 696.

¹⁵ Npr. KS 1, 1208; 677.

¹⁶ Npr. KS 1, 872, 1327.

tio potrebu isključivanja primjene dubrovačkog prava vezano uz potencijalnu ovrhu svoje tražbine.¹⁷ U drugom je slučaju također isključena primjena dubrovačkog prava bez navođenja razloga, iako se vjerojatno radilo o istom razlogu jer je u obje isprave vjerovnik isti.¹⁸ Slično tomu, u jednoj ispravi su se iz svibnja 1330. g. dužnici iz Skadra odrekli primjene zaštitnih pravnih mehanizama skadarskog prava vezano uz dug od 350 perpera jednom Kotoraninu.¹⁹ U ispravama se mogu naći instituti djeljivih i solidarnih obveza, koji su se nerijetko primjenjivali u obvezama s više dužnika. U tim se slučajevima ponekad naglašavalo da vjerovnik može od svakog pojedinog dužnika tražiti cijeli dug ili pak samo dio koji otpada na njega (*partem uel totum, a quocumque nostrum maluerint*).²⁰ Bilo je moguće ugovoriti i alternativne obveze, tj. uz obvezu plaćanja novca mogla se vratiti i određena količina drugih stvari, npr. žita ili olova.²¹

Predmet pravnog posla u analiziranim je zadužnicama velikom većinom bio novac. Međutim, postoji i određeni broj nenovčanih obveza, točnije u njih 31.²² U nekim ispravama obveza je bila definirana u srebru²³ i zlatu²⁴ pa je u tim slučajevima moguće da je bila riječ o zajmovima plemenitih metala. No, postoje i neki atipični primjeri obveza za predaju različitih drugih stvari. Tako je u jednoj ispravi iz studenog 1332. g. bila konstituirana obveza dužnika za predajom 150 ovaca i 50 janjaca, ali se pritom koristila potpuno identična forma zadužnice kao i kod novčanih obveza.²⁵ U jednom drugom slučaju iz studenog 1335. godine u formi zadužnice definirala se obveza dužnika za predajom četiri veća konopa i osam manjih.²⁶ U navedenim je slučajevima moguće da su stranke jednu obvezu

¹⁷ KS 1, 1224.

¹⁸ KS 2, 1408.

¹⁹ KS 1, 576.

²⁰ Npr. KS 2, 46, 384.

²¹ KS 2, 971, 1141.

²² KS 1, 123, 264, 567, 598, 612, 818, 820, 827, 831, 1138, 1206; KS 2 106, 166, 196, 259, 311, 425, 432, 465, 473, 604, 614, 841, 1268, 1322, 1376, 1442, 1624, 1655, 1680, 1696. U ispravi KS 1, 605 iz formulacije teksta je jasno da se radi o novcu, no bilo kakvo određenje valute je izostalo (zacijelo lapsusom).

²³ Npr. u KS 1, 123 ili KS 2, 1322. Za količinu srebra najčešće se koristila mjera libra (u KS 1, 820 npr. marca), a za kakvoću srebra riječi bonum (KS 1, 827), finum (KS 1, 1206) ili pak bonum et purum (KS 1, 123) i sl. Za vaganje bakra koristile su se funte (rami) (npr. u KS 1, 567).

²⁴ Npr. u KS 2, 604 ili 1442. Zlato se odmjeravalo u zlatnim dukatima ili florenima boni et iusti ponderis, što znači da su se vagali te su zbog toga takve obveze svrstane u nenovčane. Zabilježen je i jedan slučaj vaganja novca (KS 2, 1716, gdje su se vagali groševi de cruce) no to je vjerojatno bilo povezano s ponekad problematičnim legurama kod toga novca (o tomu: Ljubić, Šime, 1875. *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb: Artističko tipografički zavod Dragutina Albrechta, XXIII).

²⁵ KS 2, 166.

²⁶ KS 2, 1268.

iz nekog drugog obveznog odnosa (recimo kupoprodaje) uobličile u pisanom obliku, za što im je korisna bila upravo apstraktna forma zadužnice. Moglo je biti više razloga za takvo definiranje obveze iz nekog drugog ugovora u pisanom obliku: primjerice, snažnije osiguranje vjerovnikove tražbine i pravna sigurnost dužnika čije su obveze bile jasno definirane u ispravi. Stranke su na takvo uobličavanje obveze dužnika i uzajamno osiguravanje mogle nagnati i sasvim konkretne okolnosti pojedinih slučajeva (npr. nepovjerenje vjerovnika prema specifičnom dužniku zbog njegove reputacije ili pak zao glas koji prati vjerovnika i njegove načine naplate tražbina itd.).

Kod nenovčanih obveza može biti riječ i o optjecaju kapitala, osobito kod vrijednijih predmeta poput plemenitih metala. Zbog veće brojnosti isprava, mjerljivijih kriterija vrijednosti te veće vjerojatnosti da je riječ o zajmovima, u detaljnijoj analizi zadržao sam se na zadužnicama s novčanim obvezama.²⁷ I isprave o ortaštvu velikom su većinom uključivale novac, uz samo dvije iznimke: na jednom se mjestu pojavljuje ulaganje brodice u ortaštvo (dakako uz navođenje njezine vrijednosti)²⁸ a na drugom ulaganje zlata.²⁹

Novčane obveze u analiziranim ispravama

Postoje problemi u interpretaciji različitih vrsta novca korištenih u analiziranim ispravama. U Kotoru kasnoga srednjeg vijeka glavna novčana jedinica bio je srebrni groš (*denarius grossus*). U izvorima se pritom koristi obračunski novac – *perper* – koji se sastojao od 12 groševa. Groševi su bili kovani u Veneciji (*grossus Venetus*), u metalurškim centrima u zaleđu Kotora poput Brskova, Novog Brda i Rudnika (*grossus de cruce* ili *de Rudinico*) ili pak u samom gradu Kotoru (*grossus de Catharo*).³⁰ Vezano uz posljednje navedene postoje različiti stavovi u literaturi:

²⁷ Uz to se može napomenuti kako su gotovo sve isprave koje se odnose na nenovčane obveze (osim samo jedne) bile u najjednostavnijoj formi zadužnice, bez ikakvih dodatnih klauzula koje bi jasno upućivale na trgovačko putovanje ili stjecanje dobiti. Jedina iznimka je zadužnica u ispravi KS 2, 465 u kojoj se vezano uz obvezu predaje 193 zlatna dukata pojavljuje klauzula *de presenti viaggio*. Postoji nekolicina isprava u kojima je riječ o mješovitom obvezivanju na predaju novca i nekih drugih stvari, ali te isprave su zbog izričita spominjanja novca ipak bili predmet pbljiže analize (KS 1, 912 (novac i vino), KS 2, 176 (novac i zlatni floreni), 499, 580, 597 (u sve tri isprave novac i srebro), 1052 (novac i sol), 1341, 1506 (u obje isprave novac i zlatni dukati)).

²⁸ KS 2, 590. No valja napomenuti kako je u ispravi svejedno bila navedena i novčana vrijednost brodice (100 mletačkih *perpera*).

²⁹ KS 2, 1236.

³⁰ Ćirković, Sima; Milošević, Miloš, 2009. Tumač ključnih pojmova, u: *Statut grada Kotora*. Knjiga II (Antović, Jelena ur.), Kotor: Državni arhiv Crne Gore, 29-75, 55; Martinović, Jovan J., 2016. Novčane jedinice u Kotoru u srednjem vijeku, *Hrvatski glasnik*. Glasilo Hrvata Crne Gore, 14, 129, Kotor, 74–76.

prema nekima, takvi se groševi javljaju tek od sredine 14. stoljeća,³¹ a prema drugima je moguće da su se kovali već od početka tog stoljeća.³²

U ispravama koje su predmet analize najbrojnije su sljedeće valute: *perperi denariorum Venetorum grossorum*, tj. mletački perperi, *perperi de cruce*, odnosno perperi "od križa" (na tim je kovanicama posebno bio istaknut križ) te samo *perperi*, bez ikakve dodatne oznake.³³ Brojnost posljednje navedenih najvjerojatnije isključuje mogućnost da je lapsusom bila ispuštena preciznija oznaka. Stoga bi se moglo postaviti pitanje o kojem je tu novcu bila riječ. Ako bi se prihvatio stav da se srebrni novac kovao u Kotoru već od početka 14. stoljeća mogla je biti riječ upravo perperima groševa kovanih u Kotoru. Naime, kod korištenja "domaće" valute moguće je da notar ili stranke nisu osjećali potrebu isticanja o kojoj je vrsti točno riječ, nasuprot potrebi naglašavanja korištenja perpera mletačkog novca ili novca iz zaleđa. No, bez konkretnijih dokaza riječ je samo o spekulaciji.

U svakom slučaju, korištena valuta može biti jedan od indicija za namjenu ili destinaciju pozajmljena novca. Još su krajem 13. stoljeća bile zabilježene razmirice između Venecije i srpskog kralja Stefana Dragutina zbog korištenja lošijih legura prilikom kovanja novca u kovnicama pod njegovom nadležnošću u zaleđu Kotora.³⁴ Iz analiziranih isprava proizlazi da su perperi *de cruce* bili nominalno manje vrijedni od mletačkih perpera. Naime, u nekim se zadužnicama kod ugovaranja obveze u mletačkim perperima dopuštao povrat u perperima *de cruce*, ali u omjeru po četiri perpera *de cruce* za svaka dužna tri mletačka perpera.³⁵ Drugim riječima, jedan mletački perper imao je vrijednost 1,33 perpera *de cruce*, odnosno bio je za trećinu vrjedniji (vjerojatno je legura svakog groša *de cruce* imala za trećinu manje srebra u usporedbi s mletačkim groševima). Stoga je moguće da je taj novac bio manje dobrodošao kao valuta u krajevima pod mletačkom vlašću ili utjecajem, odnosno trgovačkim odredištima do kojih se putovalo morem. Kako će se vidjeti, u jednom dijelu zadužnica bila je riječ o pozajmljivanju radi poduzimanja trgovačkog putovanja, pri čemu se destinacija putovanja u ispravama navodi iznimno rijetko.³⁶ Zbog spomenutih razmirica oko legura perpera *de cruce* postoji mogućnost da su zajmovi i ulaganja koji su

³¹ Ljubić 1875, XXIII; Ćirković, Milošević 2009, 55; Martinović 2016, 75.

³² Stockert, Karl, 1911. Die vorvenezianischen Münzen der Gemeinde von Cattaro, *Numismatische Zeitschrift*, 44, Beč, 202–236, 204, 221.

³³ Samo u dvije isprave zabilježeni su takozvani perperi de Rudinico (KS 2, 302) tj. de Rudunico (KS 2, 346). Tu je također riječ o novcu kovanom u metalurškim centrima u zaleđu Kotora (Spasić, Slađana, 2015. *Srpski srednjovekovni novac*, Kraljevo: Narodni muzej, 14, 19, 44, 56).

³⁴ Ljubić 1875, XXIII.

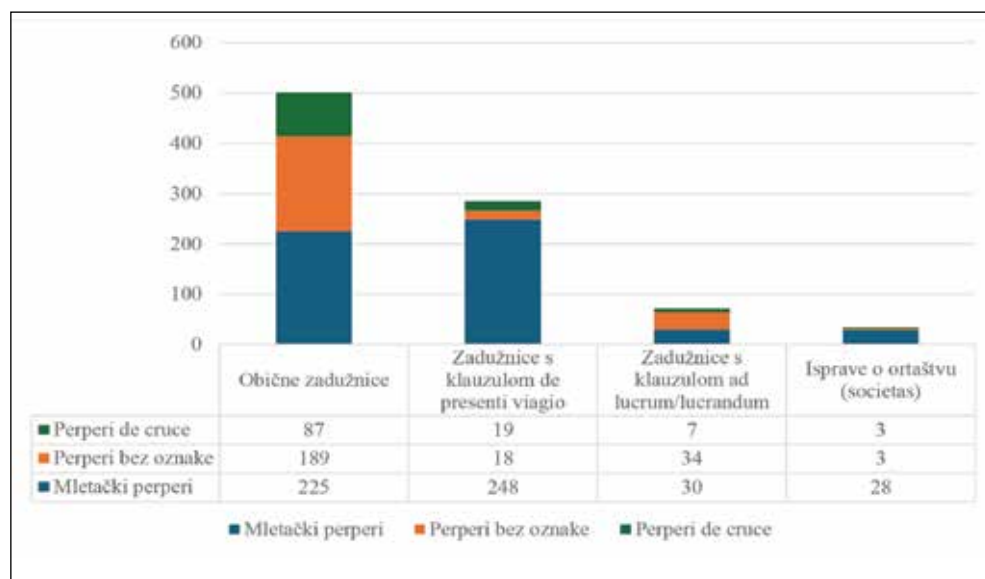
³⁵ *Omjer quatuor pro tribus* u KS 2, 619, 744, 856, 1343.

³⁶ KS 1, 42, 43, 49, 678; KS 2, 238.

uključivali mletačke (ili eventualno i kotorske) perpere bili češće usmjereni na trgovačka pomorska putovanja (prema drugim istočnojadranskim komunama ili pak samoj Veneciji i drugim trgovačkim destinacijama). S druge je strane po istoj logici moguće da su se zajmovi i ulaganja koji su uključivali perpere *de cruce* češće odnosili na kopnena trgovačka putovanja prema unutrašnjosti ili pak samo na obične zajmove usmjerene na potrošnju.

U grafikonu koji slijedi prikazane su četiri kategorije analiziranih isprava te zastupljenost triju različitih valuta u njima.³⁷

Grafikon 1. Vrste analiziranih isprava i korištene valute

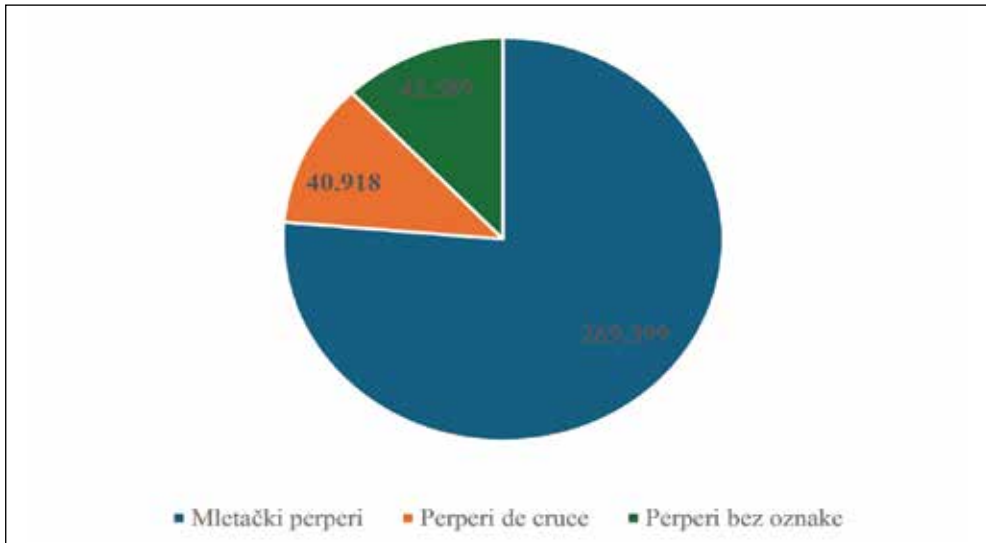
Iz prikazanih se podataka može zaključiti da su mletački perperi općenito bili najzastupljeniji po različitim vrstama isprava. Može se primijetiti i izuzetno mali broj slučajeva korištenja perpera *de cruce* kao valute u ispravama kod kojih su trgovačko putovanje ili/i stjecanje dobiti očita ili vjerojatna namjena (isprave o ortaštvu i zadužnice s klauzulama *ad lucrum/lucrandum* ili *de presenti viagio*). Uz to, mletački perperi daleko su najzastupljenija valuta u ispravama o ortaštvu i

³⁷ Ranije spomenuti perperi de Rudinico iz isprava u KS 2, 302 i 346 uračunali su se u skupinu perpera de cruce. Naime, oni su se kovali na istim mjestima kao i perperi de cruce pa je izgledno da su imali sličan status i namjenu. U jednoj ispravi o ortaštvu ulagali su se mletački perperi i perperi de cruce (KS 1, 822) pa su obje valute bile uzete u obzir prilikom izrade grafikona. U jednoj ispravi se u ortaštvo ulagala brodica (KS 2, 590) no ujedno je bila navedena njezina vrijednost u mletačkim perperima, koji su stoga bili uračunati.

zadužnicama s klauzulom *de presenti viagio*. To ide u korist argumentaciji prema kojoj vrsta korištena novca u načelu upućuje na svrhu i destinaciju kapitala koji se stavlja u optjecaj.

Mletački perperi daleko su najzastupljenija valuta i u apsolutnim iznosima kapitala koji je bio predmet obveza u različitim ispravama (u različitim vrstama zadužnica ili u ispravama o ortaštvu). U toj valuti je ugovoreno preko 75% od ukupnih obveza u analiziranim ispravama.

Grafikon 2. Apsolutni iznosi novčanih obveza ugovorenih u različitim valutama

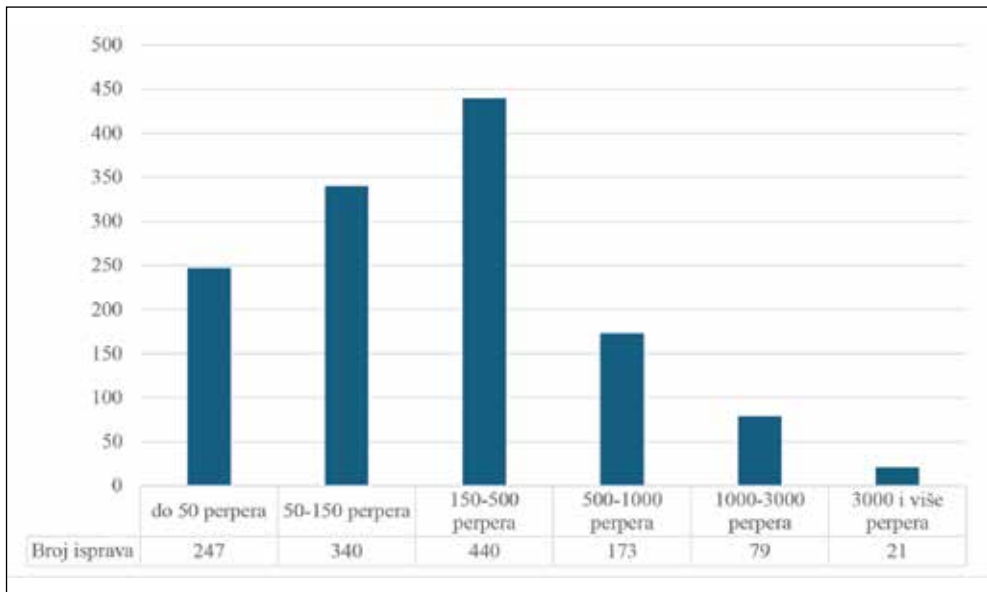

U mletačkim perperima ugovarani su i relativno veći iznosi: prosječno 515 uz medijan od 240 perpera, nasuprot prosječnih 327 i medijan 120 kod perpera *de cruce*, odnosno prosječnih 167 i medijan 50 kod perpera bez oznake.³⁸ Pojedini iznosi međusobno su dosta raznoliki (razlike su često u jednom perperu ili u nekoliko groša) pa utvrđivanje dominantne vrijednosti (D), tj. najčešće ugo-

³⁸ U obzir nije uzeta ranije spomenuta različita vrijednost pojedinih valuta (no mletački su perperi ionako vrjedniji od perpera *de cruce* za trećinu, pa je njihova prevlast vidljiva iz grafikona zapravo realno još naglašenija). U svakom slučaju su svi navedeni iznosi približni. U dvije isprave navedeni su perperi *de Rudunico/Rudinico* (KS 2, 302 i 346), koji su ovdje uračunati u perpere *de cruce* jer su vjerojatno imali istu ili sličnu leguru i vrijednost. U ispravama KS 1, 1293 i 1331 uopće nije navedena količina (vjerojatno propustom), a nisu se računali ni razlomci (polovice i trećine perpera i sl.) ili dodatni broj jednog ili više groševa koji se nekad navodio uz pojedine iznose. No riječ je sve skupa o manjim odstupanjima, koji ne bi trebali bitno utjecati na analizu.

rena iznosa, među svima njima ne bi bilo korisno. Međutim, iznosi bi se mogli grupirati u određene skupine po vrijednosti. Pritom je otvoreno pitanje na temelju koje referentne vrijednosti bi bilo dobro grupirati te vrijednosti. Teško je (ili nemoguće) precizno utvrditi apsolutnu vrijednost iznosa u zadužnicama i ostalim ispravama. Od pomoći eventualno može biti usporedba s kupoprodajnim cijenama nekih predmeta. U ispravama se tako mogu naći primjeri kupoprodaje kuće sa zemljištem za 80³⁹ ili 60 perpera,⁴⁰ tj. vinograda za 50⁴¹ ili 150 perpera.⁴² Jedna brodica prodana je za 100,⁴³ a jedan potpuno opremljeni brod za 80 perpera.⁴⁴ Stoga se vrijednosti očito važnih nekretnina (kuća za život i vinograda, brodova kojima se trgovalo), kreću od otprilike 50 do 150 perpera bilo koje vrste. Grafikon 3 koji slijedi oblikovan je temeljem tog iznosa kao referentne polazišne vrijednosti (kao temeljnog iznosa za kojega se može kupiti kuća, vinograd ili opremljeni brod).

Grafikon 3. Broj isprava po grupiranim vrijednostima

³⁹ KS 1, 254.

⁴⁰ KS 1, 345.

⁴¹ KS 1, 340.

⁴² KS 1, 313.

⁴³ KS 2, 590.

⁴⁴ KS 2, 1534.

Iz Grafikona 3 je vidljivo da su najbrojniji srednje visoki iznosi, od 50 do 150 te od 150 do 500 perpera (iznosi za koje su se mogle kupiti dvije kuće ili više njih, tj. nekoliko vinograda ili opremljenih brodova). Kod iznosa viših od 500 perpera broj isprava je u naglom padu, a sasvim iznimno su ugovarani iznosi od 3000 perpera i više. Najveće vrijednosti mogu se naći u ispravama u ortaštvu u koje se znalo skupno ulagati do 8600 ili čak 10.000 odnosno 11.000 perpera.⁴⁵ Iznosi viši od 500 perpera nalaze se u ukupno 273 isprave, što je gotovo podjednako broju isprava s najnižim iznosima do 50 perpera kojih je 247.

Neki demografski pokazatelji

Određeni podaci o demografskoj strukturi stranaka, u mjeri u kojoj se mogu razaznati iz isprava, također mogu biti relevantni. Žene se samo mjestimice javljaju kao stranke, rjeđe same, a češće zajedno s nekim članom uže obitelji (djetecom, suprugom i sl.). Tako su žene bile na strani vjerovnika u 24 isprave, od čega 14 puta samostalno,⁴⁶ a u 10 isprava zajedno s drugom osobom.⁴⁷ Iznosi dugovanja kreću se od 5 do 550 perpera (prosjeak 160 i medijan 90 perpera). Žene se češće javljaju na dužničkoj strani: takvih je isprava ukupno 50, no tu su žene pretežno sudužnice (40 isprava),⁴⁸ a rjeđe samostalne dužnice (10 isprava).⁴⁹ U četiri slučaja bila je riječ o nenovčanim obvezama,⁵⁰ a vrijednosti ostalih iznosa kreću se od 8 do čak 2500 perpera.⁵¹ Prosjeak novčanih obveza u kojima je žena bila (su)dužnica je 205 perpera, a medijan 100.

Može se pretpostaviti da kod isprava u kojima su žene samostalna obvezna stranka nije riječ o trgovačkim putovanjima nego vjerojatnije o zajmovima usmjerenima na potrošnju ili nekim drugim obvezama. Kad je u takvim ispravama ženska osoba imenovana kao sudužnik moguće je da druga osoba poduzima trgovačko putovanje. Tako je u jednom slučaju s početka ožujka 1332. godine uz klauzulu *de presenti viaggio* (što upućuje na moguće trgovačko putovanje) ugovorena obveza povrata 506 mletačkih perpera u roku od tri mjeseca, a uz dužnika se obvezala i njegova majka.⁵² Obvezivanje dužnikove majke, koja ostaje kod

⁴⁵ KS 1, 614, 760 i 1171.

⁴⁶ KS 1, 253, 267, 324, 688, 712, 1162, 1196, 1289; KS 2, 158, 267, 552, 724, 1174, 1426.

⁴⁷ KS 1, 484, 568, 622, 674, 329, 497, 547, 616, 1140, 1289.

⁴⁸ KS 1, 399, 562, 670, 672, 695, 750, 763, 804, 917, 961, 1154, 1179; KS 2, 32, 140, 158, 269, 335, 364, 384, 422, 476, 497, 604, 781, 802, 841, 948, 968, 1148, 1174, 1324, 1346, 1396, 1410, 1524, 1542, 1586, 1587, 1638, 1672.

⁴⁹ KS 1, 828, 1208, 1259, 1295; KS 2, 469, 655, 1624, 1625, 1628, 1633.

⁵⁰ Zlato u KS 2, 604, 802 i 1624 te vino u KS 2, 841.

⁵¹ Iznosi od 1500 perpera u KS 1, 750 i od 2500 perpera u KS 2, 422 po visini očito odudaraju od ostalih.

⁵² KS 1, 961.

kuće dok sin putuje i trguje, moglo je služiti dodatnom osiguranju vjerovnikove tražbine. U jednom drugom slučaju s početka kolovoza 1335. godine nedvojbeno je riječ o trgovačkoj namjeni jer se koristila klauzula *ad lucrandum*.⁵³ Prema tom izvoru, stanovita Mare (žena Tripuna Pulpa) iz vlastita je miraza dala 200 perpera Marinu Vraćieniu i njegovoj majci da oni tim novcem ostvare dobit, od koje su se njoj obvezali plaćati 10% godišnje (uz uobičajenu zateznu kamatu od 20% za slučaj zakašnjenja).

U dva je navrata ženska osoba bila jamac za ispunjenje duga. U jednom slučaju iz svibnja 1334. godine ženska se osoba obvezala kao jamac platac (*fideiusor et principalis pagatrix*) vezano uz tuđu obvezu plaćanja 112 zlatnih dukata.⁵⁴ U drugom je slučaju iz srpnja 1331. godine dužnikova svekrva jamčila za njegov dug od 535 perpera, a dopustila je i zasnivanje založnog prava na vlastitoj imovini radi dodatna osiguranja duga (s time su se suglasili njezin otac, brat i dvije kćeri). Bila je riječ, po svemu sudeći, o običnoj obvezi (možda zajmu), a iz isprave nije vidljiva potencijalna trgovačka ili investicijska namjena novca.⁵⁵

U rijetkim su slučajevima zabilježena zanimanja stranaka.⁵⁶ Radilo se većinom o obrtnicima i o duhovnim zvanjima. Među ispravama u kojima se spominju zanimanja najviše je onih u kojima obrtnici čine dužnike, i to u manjim iznosima.⁵⁷ U tim je slučajevima vjerojatno riječ o pozajmljivanju radi obavljanja nekog zanatskog posla od kojega se očekivala zarada kojom bi se vratio dug. Među obrtnicima se kao stranke (vjerovnici ili dužnici) ističu zlatari, za koje je moguće da su bolje zarađivali pa su raspolagali s višim iznosima kapitala.⁵⁸ U ispravama se tako ističe stanoviti zlatar Radoje, koji se javlja i kao vjerovnik pozamašne svote od 600 perpera,⁵⁹ a sudjelovao je i u ortaštlima u kojima se ulagalo po preko 1000 ili čak i 3000 perpera.⁶⁰

⁵³ KS 2, 1174.

⁵⁴ KS 2, 837.

⁵⁵ KS 1, 696.

⁵⁶ Zanimanja se nisu uvijek bilježila, kao što se može vidjeti kod identičnih imena u različitim ispravama kod kojih zanimanje ugovorne stranke nije svaki put bilo navedeno (npr. postolar Bogoje Palilogo iz KS 1, 36, kojemu zanimanje nije navedeno u KS 1, 6). Zbog toga analiza društvena položaja stranaka u zadužnicama ne može biti u potpunosti iscrpna i pouzdana na temelju dostupnih podataka.

⁵⁷ Recimo postolari koji su dužnici manjih iznosa, od 15 do 70 perpera, u KS 1, 5, 20, 36, 259, 352; KS 2, 555, 652, 1398. Slično tomu zidar u KS 1, 330, kožar u KS 1, 589, ribar u KS 1, 617 itd.

⁵⁸ KS 1, 354, 373, 573, 589, 699, 726, 738, 776, 811, 845, 868, 1299, 1313, 1331; KS 2, 44, 115, 119.

⁵⁹ KS 1, 354.

⁶⁰ KS 1, 868; KS 2, 119, 137. Vidi i: KS 1, 699, 811, 845; KS 2, 44, 553.

Ostala zanimanja koja se pojavljuju raznolika su. Kao stranke mogu se pro-
naći zidari,⁶¹ kožari,⁶² krznari,⁶³ ribari,⁶⁴ klesari,⁶⁵ drvodjelci,⁶⁶ itd. Notar Filip iz
Osima, sastavljač mnogih analiziranih isprava, bio je stranka u više navrata,
redovito kao vjerovnik za iznose od 20 do 100 perpera.⁶⁷ Duhovnih zvanja (đa-
koni, prezbiteri itd.) ima više među vjerovnicima nego dužnicima, no uglavnom
s nevelikim iznosima.⁶⁸ U većini se slučajeva u ispravama ne navode podaci o
zanimanju ili društvenom položaju ugovornih stranaka pa bi za daljnje zaključ-
ke bila potrebna iscrpna analiza svakog pojedinog slučaja. Može se istaknuti da
se u ispravama često javljaju članovi domaće plemićke obitelji *Buchie*, i to kao
vjerovnici viših iznosa.⁶⁹ Sama kotorska komuna javlja se u više isprava kao duž-
nik⁷⁰ i jednom kao vjerovnik.⁷¹

Naposljetku, relevantni mogu biti i podaci o strancima. Od sve 923 analizirane
isprave koje obuhvaćaju novčane i nenovčane obveze te isprave o ortaštvu, stranci
(ne-Kotorani)⁷² se kao vjerovnici ili kao ortaci javljaju u ukupno 319 isprava, tj. oko
34%. Pritom su u promet unijeli nešto manje od 42% novčana kapitala.⁷³

⁶¹ KS 1, 318, 330.

⁶² KS 1, 589, 590,

⁶³ KS 1, 292.

⁶⁴ KS 1, 617; KS 2, 151.

⁶⁵ KS 1, 681; KS 2, 699,

⁶⁶ KS 2, 21.

⁶⁷ KS 1, 618, 1262, 1310, 1324.

⁶⁸ KS 1, 494, 569, 933; KS 2, 550, 1568 i 1651 s iznosima od 6 do 40 perpera, ali ima i primjera s iznosima
od 200 i 400 perpera (KS 2, 37, 1533).

⁶⁹ Npr. KS 1, 109 (Triphonus Buchie, 900 mletačkih perpera); KS 1, 186 (Nycola Buchie, 1000 perpera de
cruce); KS 1, 707 (Triphonus Buchie, 1095 mletačkih perpera); KS 2, 597 (Paulus Buchie, 555 mletačkih
perpera) itd.

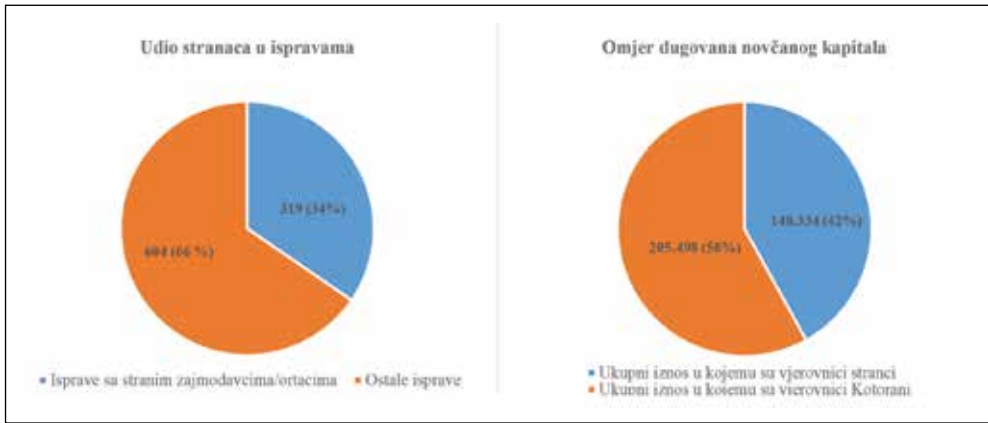
⁷⁰ KS 1, 66, 676, 736, 737, 890; KS 2, 6, 55, 356, 358, 1500, 1629.

⁷¹ KS 2, 422.

⁷² Od njih su najbrojniji Venecijanci (npr. KS 1, 2, 1282 ili KS 2, 1359) ali ima i dosta Dubrovčana (npr.
KS 1, 164 ili KS 2, 183) i nešto Zadranca (npr. KS 2, 367 i 385) te više stranaka iz susjednih Ulcinja (npr.
KS 2, 377), Bara (npr. KS 1, 681) ili Skadra (KS 1, 576). Notar koji je bio sastavljač većine analiziranih
isprava, Filip iz Osima u Italiji, također se često javlja u mnogim ispravama, kao i članovi njegove
uže i šire obitelji (npr. KS 1, 1173; KS 2, 254, 1682). Zabilježeni su i građani Firence (npr. KS 1, 736; KS
2, 1711) i Milana (npr. KS 1, 157) te jedan Šibenčanin (KS 2, 680).

⁷³ Iznosi su približni jer su se računali samo cijeli perperi (u ispravama su iznosi nekad dodatno sadr-
žavali decimalu tj. razlomak). Kod isprava o ortaštvu razdvojeni su ulozi koje je u svakom pojedinom
ortaštvu unosio stranac ortak od onih koje su unosili domaći. Inače sam te isprave ubrojio među 319
isprava sa strancima, no riječ je o samo 8 isprava (KS 1, 614, 864, 925, 1171, 1220, 1221; KS 2, 287, 1393), pa
to bitno ne narušava usporedbu postotka isprava sa strancima u odnosu na domaće prema postotku
novčanog iznosa kojeg su uložili jedni ili drugi. Uglavnom, riječ je dakle o približno 148.334 perpera
za koje su vjerovnici bili stranci nasuprot 205.498 perpera gdje su vjerovnici bili Kotorani.

Grafikon 4. Udio stranaca u analiziranim ispravama u usporedbi s novcem koji im je bio dugovan

Obične zadužnice i zadužnice s klauzulom *de presenti viagio*

U ovoj najbrojnijoj kategoriji nalaze se zadužnice koje izričito ne upućuju na investicijsku namjenu, odnosno trgovačko putovanje ili stjecanje dobiti (iako je to svakako moguća namjena), kao i one kod kojih se nalazi klauzula *de presenti viagio*.⁷⁴ Osnova takvih zadužnica jednostavne je strukture. Osim datacije na početku i imenovanja sudaca prisežnika (*iurati iudices*) kao svjedoka (u pravilu na kraju), ove isprave u najjednostavnijem obliku sadržavaju imena dužnika i vjerovnika, dužni iznos, rok povrata i ugovornu kaznu za slučaj zakašnjenja.⁷⁵ Dodatno su mogle sadržavati (većinom i jesu) niz dodatnih klauzula spomenutih u prethodnom tekstu, poput rokova, založnog prava ili jamstva, ugovorne kazne, itd.

Po sadržaju su takve isprave izjave dužnika kojima se priznaje postojanje obveze predaje određena iznosa vjerovniku. Na početku isprave stoga se koristila klauzula *confiteor me debere dare*. U slučajevima u kojima je bila riječ o ugovoru o zajmu moguće je da je zajam zapravo bio isplaćen prije sastavljanja isprave, a da se dužnikova obveza uobličavala u pisanom obliku zadužnice. U tom bi se slučaju moglo reći da je bila riječ o realnom zajmu (*mutuum*) koji potječe iz rimskog prava. Takav bi se zajam u pravilu najprije isplatio, a zajmo-

⁷⁴ Nekad u nešto izmijenjenom (ali sadržajno istom) obliku (npr. *presentis viagii* u KS 2, 208).

⁷⁵ Zabilježena je i nekolicina isprava koje su drukčije forme od svih ostalih i kod kojih je strukturalno zapravo riječ o notarevu zapisivanju svjedočenja sudaca prisežnika o sadržaju sklopljena pravna posla. Takvih isprava je 15, od čega je 10 običnih zadužnica (KS 2, 909, 910, 911, 913, 948, 968, 971, 986, 1061 i 1063), 3 zadužnice s klauzulom *de presenti viagio* (KS 2, 1052, 1053, 1054), jedna s klauzulom *ad lucrandum* (KS 2, 1055) te jedna isprava o ortaštvu (KS 2, 956). Suci prisežnici se inače navode na početku isprave i u KS 1, 330. Ove isprave su zbog sadržajne podudarnosti sa svim ostalim ispravama bile uzete u obzir u ovoj analizi.

primčeva obveza povrata bi se često zasebno ugovarala posebnim formalističkim oblikom (stipulacijom), uz kojeg se uglavnom sastavljala i pisana isprava.⁷⁶ *Mutuuum* je dakako bio predmet doktrinarne i praktične obrade i u srednjovjekovnim notarskim formularima, gdje je označavao temeljni zajmovni posao.⁷⁷

U ispravama koje su predmet analize termini *mutuum*, *mutuare* i različite izvedenice pojavljuju se rijetko.⁷⁸ Rijetko u zadužnicama uopće izriječkom navodi koji je razlog njihova sastavljanja. Kada je izriječkom naveden razlog dugovanja, tada uglavnom nije riječ o zajmu nego o utvrđivanju neke druge obveze u pisanom obliku.⁷⁹ Među ostalim običnim zadužnicama vjerojatno ima dosta zajmova, iako se ne može sa sigurnošću utvrditi koliko. Moguće je da su zajmovi prevladavali (pogotovo kad je bila riječ o novčanoj obvezi) i da je postojala potreba naglašavanja razloga dugovanja kad je bila riječ o drugim pravnim poslovima. Iz općeg sadržaja zadužnica ponekad se može zaključiti da je namjena pozajmljena kapitala trgovačko putovanje, npr. u Dubrovnik⁸⁰ ili u unutrašnjost (*Sclauonia*).⁸¹ Moguće je da je riječ o trgovačkom putovanju i kad se za povrat duga ugovaraju neke druge stvari osim novca.⁸² Tu bi svakako bila riječ o zajmovima koji su se vraćali nakon povratka s puta. Klauzula *de presenti viaggio* određuje početak računanja roka te povezuje zadužnicu s predstojećim putovanjem. Može se, međutim, primijetiti da ta klauzula nije uvijek prisutna kad sadržaj zadužnice upućuje da je trgovačko putovanje izvjesno ili vrlo vjerojatno (kao što je slučaj u nekolicini ranije spomenutih zadužnica).⁸³ Njezina prisutnost po svemu sudeći upućuje na postojanje putovanja

⁷⁶ Iscrpno o tomu u: Fagnoli, Iole, 2023. *Condictio aus Darlehen (mutuum)*, u: *Handbuch des römischen Rechts*, Band II (Babusiaux, Ulrike et al. ur.), Tübingen: Mohr Siebeck, 1906–1911.

⁷⁷ Primjerice u djelu *Contractus* poznatog Rolandina iz 13. st. (Ferrara, Roberto (ur.), 1983. *Rolandini Passagerii Contractus*, Roma: Consiglio nazionale del notariato, 142–153) ili pak u djelu *Formularium Martina de Fano* (Wahrmund, Ludwig (ur.), 1907. *Quellen des römisch-kanonischen Processes im Mittelalter*, I. sv, bilj. VIII., Innsbruck: Verlag der Wagnerischen Universitäts-Buchhandlung, 38–39).

⁷⁸ KS 1, 890; KS 2, 398, 655.

⁷⁹ Npr. davanje miraza u KS 2, 681, 1178, 1467; preuzimanje tuđeg duga u KS 2, 329; izgradnja nekog komunalnog zida u KS 2, 726; isplata ostatka kupovne cijene za neki vinograd u KS 2, 743 itd.

⁸⁰ KS 1, 678; KS 2, 238.

⁸¹ KS 1, 42, 43, 49. Na što se sve u geografskom smislu mogao odnositi termin *Sclauonia* u srednjovjekovlju, uz upute na daljnju literaturu, u: Vedriš, Trpimir, 2024. *Dalmatinci i drugi Slavonci: prilog raspravi o uporabi pojma Sclavonia u razvijenome srednjem vijeku*, u: *Od Sclavoniae do Slavonije* (Skenderović, Robert; Vrbanus, Milan ur.), Zagreb-Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest, podružnica Slavonski brod, 119-147.

⁸² Npr. vosak u KS 1 776 ili bakar u KS 2 696.

⁸³ Ta klauzula nije prisutna, primjerice, u zadužnicama u kojima se izriječkom spominje povrat iz Dubrovnika (KS 2, 238) ili u jednoj koja spominje povrat iz unutrašnjosti (KS 1, 49). Ona međutim jest prisutna u nekim zadužnicama s klauzulom *ad lucrum/lucrandum* koje se analiziraju dalje u tekstu (npr. KS 1, 1160, 1201; KS 2, 301, 584, 583), odnosno ispravama o ortaštvu (KS 1, 281; KS 2, 11, 867).

povezanog sa zajmom ili ulaganjem, ali njezina odsutnost vjerojatno nije jamstvo izostanka takve namjene kapitala.

Iz analiziranih isprava u ovoj kategoriji uglavnom nema naznake naplatnosti ugovora o zajmu (kad se radilo o zajmu). Samo u nekolicini slučajeva ugovorena je naknada, ne uvijek novčana.⁸⁴ Naknada se mogla ugovoriti u apsolutnom iznosu, npr. 5, 6 ili 20 perpera godišnje.⁸⁵ Postoje i primjeri postotno izraženih kamata. Stope su varirale: postoje primjeri kamate od 5%,⁸⁶ 10%⁸⁷ ili čak 20%.⁸⁸ Intrigantni su primjeri nenovčane naknade za novčanu obvezu: slučaju iz kolo-voza 1334. godine jedan se postolar zadužio za 30 perpera, a za svojevrsnu naknadu bila je ugovorena izrada obuće za članove kućanstva vjerovnika sve dok se ne vrati glavnica,⁸⁹ u drugom se primjeru za dug od 14 perpera dužnik obvezao vjerovniku svakog Božića davati 14 mladica vinove loze.⁹⁰ Pretpostavivši da uz obveze iz zadužnica nisu postojali dodatni usporedni usmeni dogovori stranaka, može se zaključiti da u većini slučajeva u kojima je bila riječ o zajmu nije postojala naknada, pri čemu je vjerovnik očekivao povrat samo dužne glavnice, a više od toga dobio bi jedino u slučaju nepoštivanja ugovorenog roka kad se najčešće morala platiti ranije spomenuta kazna od 20%.⁹¹

Zadužnice s klauzulom *ad lucrum/lucrandum*

Zadužnice koje sadržavaju klauzulu *ad lucrum* ili *ad lucrandum* tom naznakom izriječkom upućuju na stjecanje dobiti kao svrhu predaje kapitala.⁹² Za

⁸⁴ KS 1, 407, 890, 1267; KS 2, 339, 500, 555, 1385, 1657. Problematika naplate kamate u europskom srednjovjekovlju je kompleksna. U različitim razdobljima postojale su različite zabrane i ograničenja, no u kasnom je srednjem vijeku vjerovniku načelno bilo dopušteno uz zajam naplaćivati određenu naknadu (pritom su nazivi te naknade i načini njezina formuliranja bili raznoliki). Više o tomu u: Homer, Sidney; Sylla, Richard (ur.), 2005. *A History of Interest Rates*, New Jersey: John Wiley & Sons, 67–141 (opći stav tadašnje doktrine na: 67–72, iscrpnije o razvoju u 13. i 14. st. na: 90–101). Iscrpno o doktrinarnom razvoju o toj problematici u razvijenom i kasnom srednjem vijeku u: Noonan, John T. Jr., 1957. *The Scholastic Analysis of Usury*, Cambridge: HUP.

⁸⁵ KS 2, 500, 1657; KS 1, 407.

⁸⁶ KS 1, 1267: *quinque perperos pro quolibet centenario*.

⁸⁷ KS 1, 890: *decem perperos dicte monete de centenario*.

⁸⁸ KS 2, 339: *viginti perperis per centenarium*.

⁸⁹ KS 2, 555.

⁹⁰ KS 2, 1385.

⁹¹ Nije isključeno da su stranke nekad očekivale zakašnjenje dužnika (i nadovezano plaćanje zatezne kamate) te da su računali s time, odnosno da su namjerno ugovorile prekratak rok, ili pak da je uz zadužnicu postojao usporedni usmeni dogovor o podjeli eventualne dobiti. No sve to je samo spekulacija bez konkretna uporišta.

⁹² U nekolicini slučajeva zabilježen je izostanak te klauzule (KS 1, 30, 38, 147; KS 2, 119, 220), no po strukturi i sadržaju ostatka isprave jasno je da je riječ o takvoj zadužnici.

razliku od prethodno analiziranih zadužnica u kojima bi dužnik priznavao da *duguje predati* određeni iznos (*confiteor me debere dare*), ovdje dužnik priznaje da je određeni iznos *primio radi stjecanja dobiti* (*confiteor me recepisse... ad lucrandum*). Predaja je vjerojatno nastupala uz sastavljanje isprave (neposredno prije ili poslije), a u ispravi su se ugovarali detalji načina i roka povrata, podjela dobiti i gubitaka, i drugo. Osim toga, vrste i raspored korištenih klauzula podjednaki su kao i kod svih ostalih zadužnica.

Prisutnost takve podjele ukazuje na postojanje ugovora koji se u literaturi inače naziva jednostrana komenda (eng. *unilateral commenda*) i koji je u srednjovjekovlju bio vrlo raširen na Mediteranu.⁹³ U takvom ugovoru jedna stranka (*socius stans*) ulaže kapital, a druga stranka (*socius tractans*) putuje i ostvaruje dobit. Dobit se dijeli po unaprijed određenim omjerima, a glavnica je bez obzira na dobit u načelu bilo potrebno vratiti u cjelini, osim i u mjeri u kojoj su nastupili određeni rizici za koje putujuća stranka ne snosi odgovornost (na primjer, oluja na moru, zapljena od stranih vlasti, pljačka gusara, i slično).⁹⁴ Putujuća stranka na taj način preuzima poslovni rizik jer mora vratiti glavnica bez obzira na uspjeh (osim ako intervenira viša sila), a bilo kakvu dobit mora podijeliti s investitorom.

Navedena podjela rizika bila je važna za širenje i ulogu ovog ugovora u daljnjem razvoju na Mediteranu. Naime, razumljivo je da je preuzimanje poslovnog rizika od strane putujuće stranke bilo poticajno za investitore, jednako kao što je izuzimanje od izvanrednih rizika više sile poticalo putujuće stranke.⁹⁵ Podjela dobiti, s druge strane, može biti indikativna za omjere u ponudi i potražnji kapitala. Ako je, primjerice, potražnja za kapitalom veća (ako postoji više trgovaca koji su spremi putovati od ulagača koji ne odlaze na put), za pretpostaviti je da će ulagači tražiti i veći udio u dobiti. S druge strane, veća ponuda kapitala (više raspoložениh ulagača u odnosu na dostupne trgovce koji bi putovali) prirodno će dovesti do smanjivanja njihova udjela u dobiti i povećavanja udjela putujuće stranke.⁹⁶

⁹³ Vidi npr. Ashburner 1909, 237; Pryor, John H., 1977. *The Origins of the Commenda Contract*, *Speculum*, 52, 1, Chicago, 5–37, 10.

⁹⁴ Pryor 1983, 135–140; Ashburner 1909, 237–240.

⁹⁵ O tomu u: González de Lara 2001, 500–504; id., 2017. *The impact of formal monitoring on financial innovation: from debt to equity in late medieval Venice* (dostupno na: https://www.unige.ch/sciences-societe/dehes/files/8615/0713/5354/sar_fall_2017_gonzalez_monitoring_financial_innovation_venice.pdf, pristup 16.5.2025.).

⁹⁶ Tako je, primjerice, u dubrovačkom Statutu iz 1272. g. (knjiga VII, 50) za ugovor *collegantia* (što je zapravo dubrovačka jednostrana komenda) bila predviđena podjela po kojoj *socius stans* treba dobiti 2/3, a *socius tractans* 1/3 dobiti, osim ako se drukčije ne dogovore (Šoljić, Ante; Šundrica, Zdravko; Veselić, Ivo (ur.), 2002. *Statut grada Dubrovnika*, Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku). No, praksa s kraja 13. st. otkriva kako su stranke zaista iskorištavale svoje statutarno pravo i ugovarale drukčiju podjelu dobiti te da je tako putujuća stranka često dobivala veći iznos od onog predviđenog u Statutu (npr. Čremošnik, Gregor (ur.), 1951. *Spisi dubrovačke kancelarije I*, Zagreb: JAZU,

Za razliku od, primjerice, Dubrovnika ili Venecije,⁹⁷ u Kotoru nije postojalo statutarno uređenje za podjelu dobiti ili gubitaka u ovakvim ugovorima pa se sve informacije moraju crpiti iz notarskih isprava. U njima se mogu naći klauzule koje navode koji udio dobiti i gubitaka pripada jednoj, a koji drugoj stranci. Primjerice, nakon navođenja iznosa koji je primljen *ad lucrum* navodila bi se sljedeća klauzula: *quorum de bono et minus bono pars est super dictum* [ime zajmodavca] *et due partes sunt super me*.⁹⁸ Ili, nakon naznake iznosa, navodile bi se riječi *quorum promicto ei dare tertiam partem lucri et dampni*.⁹⁹ Drugim riječima, dobit se dijelila među strankama u istim omjerima kao što se dijelio i gubitak (*bonum et minus bonum, lucrum et dampnum*).

Valja istaknuti i da se u izvorima ne razlikuju gubitci koji nastaju zbog poslovnog neuspjeha putujuće stranke ili drugih izvanrednih okolnosti. Nasuprot tome, u Dubrovniku se u istome razdoblju u jednostranim komendama navodilo tko preuzima rizik nastupa izvanrednih okolnosti.¹⁰⁰ S obzirom na nepostojanje odredbi ili klauzula koje bi upućivale na drukčiji zaključak, može se pretpostaviti da se u kontekstu gubitaka nije radila razlika između poslovnih neuspjeha i izvanrednih gubitaka zbog više sile.

str. 285, dok. 785; str. 247, dok. 794 (u obje isprave 1/2 dobiti); str. 261, dok. 849 (2/3 dobiti); Lučić, Josip (ur.), 1984. *Spisi dubrovačke kancelarije II*, Zagreb: JAZU, str. 10, dok. 43 (1/2 dobiti); str. 56, dok. 239 (2/3 dobiti)). Zbog toga izgleda kako se od izvornog statutarnog uređenja iz 1272. g. (odnosno mogućeg običaja koji je postojao i prije toga) situacija na tržištu kapitala do kraja 13. st. mijenjala u korist putujućih stranaka a na štetu investitora. Drugim riječima, s vremenom je bilo sve više kapitala koji je tražio ulaganje (što je očekivano s obzirom na opću ekonomsku uzlaznu putanju u Dubrovniku pred kraj 13. st., o čemu više u: Krekić, Bariša, 1980. *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages*, London: Variorum Reprints). Navedeni ekonomski fenomen u kontekstu srednjovjekovne komende u Veneciji objašnjen je u: Puga, Diego; Trefler, Daniel, 2014. International trade and institutional change, *The Quarterly Journal of Economics*, 129, 2, Oxford, 753–822, 809–810.

⁹⁷ O podjeli dobiti u Dubrovniku bilo je riječi u prethodnoj bilješci, a ista odredba dubrovačkog Statuta koja načelno uređuje podjelu dobiti (knjiga VII, 50) navodi i da socius stans (tj. u odredbi doslovno "onaj čiji su (novci)") načelno snosi pomorske rizike (fortuna). Za mletačko statutarno uređenje podjele dobiti vidi: Cessi, Roberto (ur.), 1938. *Gli statuti veneziani di Jacopo Tiepolo del 1242 e le loro glosse*, Venezia: Officine grafiche Carlo Ferrari, 123–124 (III, III), po čemu je putujuća stranka u načelu trebala dobiti 1/4 ili 1/5 ostvarenih profita. Pitanje tko snosi gubitke zbog izvanrednih okolnosti u Veneciji nije bilo uređeno na statutarnoj razini ali je iz notarskih zapisa vidljivo da je to redovito bio socius stans (González de Lara, Yadira, 2008. The secret of Venetian success: a public-order, reputation-based institution, *European Review of Economic History*, 12, 3, Oxford, 247–285, 252).

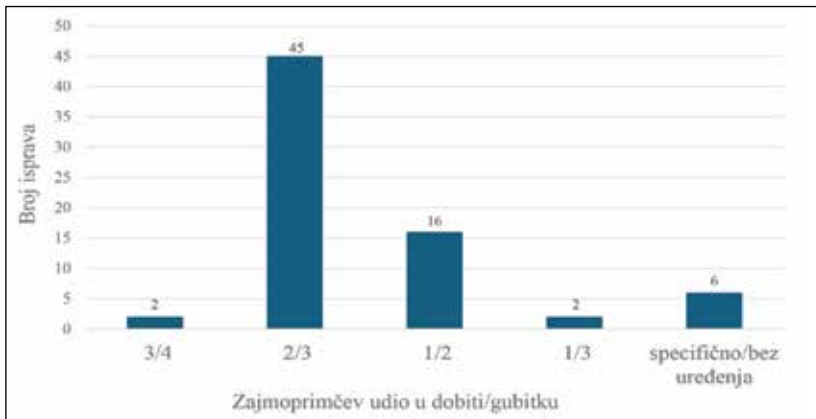
⁹⁸ Npr. u KS 1, 176; KS 2, 881.

⁹⁹ Npr. u KS 1, 724, 752, 753.

¹⁰⁰ U pomorskim putovanjima uglavnom socius stans (npr. *Spisi dubrovačke kancelarije I*: str. 245, dok. 785; str. 261, dok. 849) a u kopnenim *socius tractans* (npr. id.: str. 279, dok. 923 i 924).

Postoji nekoliko različitih modela podjele gubitaka, pri čemu prevladavaju isprave u kojima većina dobiti i gubitaka spada na zajmoprimca (*socius tractans*). Detalji su prikazani u grafikonu 5.¹⁰¹

Grafikon 5. Udjeli u dobiti i gubicima koji pripadaju zajmoprimcu (*socius tractans*) u zadužnicama *ad lucrum/lucrandum*

U daleko najviše isprava prisutna je podjela po kojoj zajmoprimcu, tj. putujućoj stranci pripadaju 2/3 ostvarene dobiti, ali isti omjer postoji i u pogledu snošenja gubitaka. Ako bi se prihvatilo ranije navedeno tumačenje, to bi značilo da bi većinu poslovna rizika snosila putujuća stranka. Stoga bi ona u slučaju djelomična neuspjeha morala uz povrat očuvana dijela glavnice vratiti i 2/3 dijela koji je izgubljen, a u slučaju potpuno neuspješna putovanja morala bi vratiti 2/3 glavnice (tomu bi se u slučaju zakašnjenja mogao dodati iznos ugovorne kazne). Ista logika primjenjiva je i na ostale zastupljene omjere. Navedeno bi, po svemu sudeći, vrijedilo čak i u slučaju nastupa izvanrednih okolnosti koje bi utjecale na uspješnost trgovačkog putovanja. Takvo preuzimanje rizika je, međutim, bilo izbalansirano odgovarajućim udjelom u dobiti koja bi se ostvarila, bitno većom od dijela koji je pripadao investitoru.

Može se pretpostaviti da su trgovačka putovanja u većini slučajeva bila uspješna ili da su izvanredne okolnosti zbog kojih bi dolazilo do većih ili pot-

¹⁰¹ U grafikonu je posebno izdvojena kategorija u kojoj su isprave u kojima nije navedena podjela (vjerojatno lapsusom): KS 1, 649 i KS 2, 220. Na jednom mjestu (KS 1, 373) navedeno je da će se podjela izvršiti po običaju (*secundum usum terre*), što je možda značilo najuobičajeniju podjelu u izvorima. U jednoj ispravi je umjesto podjele navedeno da će dužnik plaćati vjerovniku 10% od glavnice godišnje (KS 2, 1174). U KS 2, 1192 jedan od tri dužnika je bio sin vjerovnika, a podjela je bila uređena tako da jedna polovica dobiti i gubitaka otpada na oca i sina, a druga polovica na dva dužnika. U ispravi KS 2, 119 rizik gubitaka su među sobom podijelili dužnici (jedan 2/3 a drugi 1/3). Naposljetku, u ispravi KS 1, 1328 navedeno je da polovica dobiti i gubitka otpada na dužnika a trećina (*sic*) na vjerovnika. Tu je vjerojatno riječ o lapsusu, pa je ta isprava ipak uvrštena u najbrojniju skupinu (2/3 dužniku i 1/3 vjerovniku).

punih gubitaka bile rjeđe. To znači da su putujuće stranke većinom ostvarivale dobit, a potom i imale pravo zadržavanja njezina većeg dijela (najčešće 2/3). Stoga se položaj putujućih stranaka može ocijeniti kao povoljniji u usporedbi s ulagačima, što upućuje na vjerojatnost postojanja snažne ponude kapitala na tržištu, dovoljno velike da su ulagači bili spremni na relativno niže udjele u dobiti (apsolutni iznosi su pritom vjerojatno bili zadovoljavajući).

Isprave o ortaštvu (*societas*)

Postoji više različitih isprava u kojima se spominje ortaštvo tj. termin *societas*. Ugrubo se mogu podijeliti u dvije skupine: isprave u kojima jedna stranka priznaje da je primila određeni iznos u ortaštvo (*confiteor me recepisse ... in societate*) i isprave kojima se osniva ortaštvo u kojemu više osoba ulaže svoj kapital ili rad uz uređenje uzajamnih obveza (*societas ad inuicem*).

U prvoj su skupini isprave koje su strukturalno podudarne sa zadužnicama s klauzulom *ad lucrum/lucrandum*, uz razliku što se kod njih izjavljuje da se kapital prima *in societate*.¹⁰² Ostatak sadržaja je podjednak pa se u njima redovito nalazi uređenje podjele dobiti i gubitaka, rok dospijeca, založno pravo i ostale uobičajene klauzule.¹⁰³ Kao i kod zadužnica s klauzulom *ad lucrum/lucrandum*, tu je zapravo riječ o jednostranoj komendi.

U drugu skupinu pripadaju isprave u kojima se izrijeком sklapa *societas ad inuicem*, a one su strukturalno bitno različite od zadužnica. Naime, kod njih se na početku isprave navodi tko sve sklapa ortaštvo i koji iznos ulaže jedan ili svaki od ortaka.¹⁰⁴ Kod njih se ne radi o jednostranom odnosu dužnika i vjerovnika kao kod zadužnica nego o uzajamnom obvezivanju više ulagača. Nakon takvih navoda slijede podjela dobiti i gubitaka te ostale uobičajene klauzule. Po svojem sadržaju i učinku većina ovih isprava odgovara ugovorima koji se uobičajeno nazivaju dvostranim komendama (eng. *bilateral commenda*).¹⁰⁵ Kod takvih obje stranke ulažu određeni iznos, *socius tractans* u pravilu manje, uz određivanje po-

¹⁰² Iako se među nekima od tih isprava još dodatno nalazi i klauzula *ad lucrandum*: KS 1, 563; KS 2, 590 i 956.

¹⁰³ Riječ je o sljedećim ispravama: KS 1, 170, 217, 224, 402, 563, 635, 752, 760 (ovdje inače i *socius tractans* ulaže novce što upućuje na dvostranu komendu, ali isprava inače ima istu strukturu kao zadužnica pa je zbog toga uvrštena u ovu skupinu), 868, 882, 925; KS 2, 11, 16, 119, 137, 590, 867, 956.

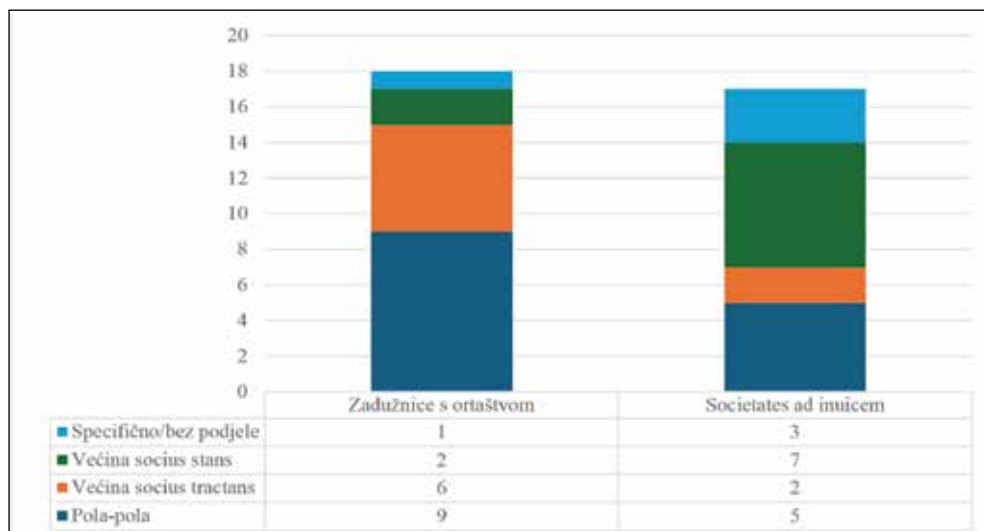
¹⁰⁴ Riječ je o sljedećim ispravama: KS 1, 614, 726, 822, 864, 1171, 1220, 1221, 281 (ovdje se ne spominje termin *societas ad inuicem* ali se stranke uzajamno obvezuju na polaganje računa (*de quibus obligatur una pars alteri... facere rationem*) pa je očito riječ o takvu ortaštvu); KS 2, 236, 268, 287, 402, 548, 583, 1236, 1393, 413 (ovdje također nema termina *societas ad inuicem*, ali se ponovno stranke uzajamno obvezuju, *obligamur uni alteri facere rationem*).

¹⁰⁵ González de Lara 2017, 10.

djele dobiti i gubitaka. U Veneciji se, primjerice, takav ugovor nazivao *collegantia*, a *socius tractans* je uobičajeno ulagao 1/3 kapitala, uz pravo na 1/2 dobiti.¹⁰⁶

U većini kotorskih isprava o ortaštvu *ad inuicem* ulažu obje stranke (drugim riječima, u većini tih isprava krije se dvostrana komenda),¹⁰⁷ no ne ističe se ustaljeni omjer iznosa, izuzev toga što jedna stranka redovito ulaže manje od druge.¹⁰⁸ U pojedinim ispravama ne nalazimo naznake o podjeli dobiti i gubitaka,¹⁰⁹ kad je takva prisutna, načini podjele izuzetno su raznoliki.¹¹⁰ Neovisno o tome, ugrubo sam u Grafikonu 6 unutar dviju skupina isprava o ortaštvu (zadužnice s ortaštvom te *societates ad inuicem*) pokušao izdvojiti isprave u kojima *socius tractans* i *socius stans* dijele dobit i gubitke na jednake dijelove od onih u kojima većina dobiti i gubitaka otpada na jednoga ili drugoga.¹¹¹

Grafikon 6. Vrste isprava o ortaštvu i sadržani udjeli u dobiti/gubicima

¹⁰⁶ Ashburner 1909, 240-241. Za primjer podjele dobiti u jednostranim i dvostranim komendama u zadržnoj praksi u 15. st. vidi: Raukar 1977, 268–273.

¹⁰⁷ KS 1, 614, 726, 822, 864, 1171, 1220; KS 2, 268, 402, 1393.

¹⁰⁸ Npr. u KS 1, 822 jedna stranka ulaže 1000 perpera de cruce a druga 2704 mletačkih perpera, a u KS 1, 864 jedna stranka ulaže 1000 a druga 1600 mletačkih perpera.

¹⁰⁹ KS 1, 822, 1221; KS 2, 119, 413.

¹¹⁰ Npr. 3/5 dobiti i gubitaka koji spadaju na ortaka (*socius tractans*) u KS 1, 752, ili pak podjela po kojoj se trećina dobiti i gubitaka dijeli proporcionalno s različitim udjelima, a dvije trećine na jednake dijelove među ortacima u KS 1, 614.

¹¹¹ Valja naglasiti da iz nekih isprava proizlazi kako uopće nije riječ o trgovačkom putovanju. Ortaštvo je tako u KS 1, 726 sklopljeno radi izrade nekih srebrnih pojaseva a u KS 1, 925 radi nekakvog zajedničkog rada u Kotoru, Draču i Dubrovniku.

Među zadužnicama s ortaštvom prevladava podjela na jednake dijelove ili u korist putujuće stranke, što odgovara podjelama kod zadužnica *ad lucrum/lucrandum*. Takva je podjela logična s obzirom na sadržajnu podudarnost obiju skupina zadužnica. U tom bi se smislu i ovdje mogao donijeti isti zaključak kao i prije, tj. da statistika ukazuje na snažnu ponudu kapitala na tržištu.

U ispravama koje pripadaju skupini u kojoj su *societates ad inuicem* nije se navodilo tko je *socius tractans*. U poredbenoj perspektivi, *socius tractans* je redovito osoba koja ulaže manji iznos.¹¹² Osim toga, za tu stranku se u ispravama nekad navodi da je imala sav novac kod sebe,¹¹³ pa bi to logično morala biti ona osoba koja će upotrebljavati taj novac, odnosno putovati ako je ugovor vezan uz trgovačko putovanje. Naime, kao ni u zadužnicama, trgovačko putovanje kao svrha ili element ugovora u pravilu nije bilo izrijekom naznačivano ni u ispravama koje konstituiraju *societates ad inuicem*. Nekad se iz sadržaja isprave može zaključiti da je putovanje izvjesno ili vjerojatno, primjerice kad je predmet ugovora trgovina bakrom u Dubrovniku,¹¹⁴ ili pak zakup kotorske trgovine solju.¹¹⁵ Samo u jednom slučaju može se nepobitno ustvrditi izostanak putovanja kao svrhe ugovora jer se *societas* osnivala radi izrade srebrnih pojaseva u Kotoru (primatelj iznosa obvezao se izraditi takve pojase).¹¹⁶

U grafikonu 6 i u nadovezanoj analizi ulagači manjih iznosa ubrojani su među putujuće stranke (*socius tractans*), tj. među primatelje (većih) iznosa kapitala. Ako se prihvati takva kategorizacija, u ovoj skupini blago preteže podjela po kojoj će *socius stans* steći većinu dobiti, ali i snositi većinu potencijalnih gubitaka. Međutim, mali broj dostupnih isprava i sličan broj isprava u pojedinim kategorijama sprječavaju donošenje decidiranih zaključaka. Općenito je mala zastupljenost isprava u kojima se spominje *societas ad inuicem* (koje su poistovjećene s dvostranom komendom) sama po sebi indikativna. Naime, jednostrana komenda se smatrala boljom varijantom ugovora, koja je u Veneciji prevladala već početkom 13. st.¹¹⁷ Očito se navedeni fenomen odražavao i u kotorskom pravu.

Može se primijetiti da u ispravama postoji uporaba termina *societas* u donekle različitim značenjima. Općenito, pod tim terminom podrazumijevao se ugovor kojim se stranke uzajamno obvezuju vezano uz ulaganje svojeg kapitala

¹¹² Ashburner 1909, 240–241.

¹¹³ Npr. *quod omnes ego dictus Pasche manifesto habere penes me* u KS 1, 1220; KS 2, 864; vidi i KS 2, 236.

¹¹⁴ KS 1, 1171.

¹¹⁵ KS 2, 287.

¹¹⁶ KS 1, 726.

¹¹⁷ Lane, Frederic C., 2019. *Venice and History*, Baltimore: John Hopkins University Press, 59; González de Lara 2017, 9, 42.

(ili rada) te podjelu dobiti i gubitaka na unaprijed određeni način, što u osnovi jest *societas* iz rimskog prava.¹¹⁸ Inače je u srednjovjekovnom kontekstu ovaj ugovor postao vezan upravo uz investicijske poslove i trgovačka putovanja s podjelom dobiti i gubitaka. Kako je pokazano, razrada podjele dobiti i gubitaka, pa i izriekom sintagma *lucrum et dampnum*, imala je posebnu relevantnost u kontekstu komendi. U formularu autora *Martinus de Fano* iz prve polovice 13. st. ta se sintagma, primjerice, vezuje upravo uz *societas* kao “obično” ortaštvo.¹¹⁹ S druge strane, termin *societas* nekad se koristio kao naziv specifičan za komendu, primjerice, u Genovi, Amalfiju i Splitu.¹²⁰ Tako je bilo i u Kotoru, kako za jednostranu (barem u dijelu isprava), tako i za dvostranu komendu.

Kako je pokazano, u kasnosrednjovjekovnom Kotoru su se za ugovaranje jednostrane komende koristile većinom zadužnice s klauzulom *ad lucrum/lucrandum*, uz istu strukturu i sadržaj ostatka isprave kao i kod zajmovnih zadužnica. To bi moglo značiti da se jednostrana komenda izvorno shvaćala kao poseban oblik zajma (što ona u određenom smislu i jest), samo sa specifičnom naknadom za zajmodavca i podjelom rizika među strankama. No, u dijelu jednostranih komendi koristio se i termin *societas*. Korištenje tog termina možda ukazuje na (barem indigentno) shvaćanje i uvažavanje specifičnosti tog ugovora u praksi. Tu je posebno riječ o shvaćanju da se radi o zajedničkom pothvatu stranaka te uzajamnim pravima i obvezama (koji su sasvim nedvojbeni kod dvostrane komende). Upravo su zbog svih tih obilježja ovi ugovori povezivi s ortaštvom (*societas*) iz rimskog prava. To ukazuje na kontinuitet rimskog pravnog nazivlja u srednjovjekovlju, ali isto tako i na postojanje određenih srednjovjekovnih posebnosti te potrebu oprezna korištenja i razumijevanja srednjovjekovne pravne terminologije.

Zaključak

Prethodna analiza ukazuje na raznovrsnost zajmovnih i investicijskih poslova u kasnosrednjovjekovnom kotorskom pravu. U kontekstu tih poslova ključna je bila zadužnica kao notarska isprava. U njoj su korištenjem različitih klauzula notari i stranke “krojili” pravni odnos u skladu s vlastitim potrebama. Odnosno, stranke su vjerojatno notarima priopćavale svoje namjere i činjenične okolnosti svojeg odnosa, a notar je sve navedeno “ukalupljivao” u postojeće pravne obrasce (ili je te obrasce prilagođavao konkretnim okolnostima). Tako se predaja novca

¹¹⁸ Iscrpno o tom ugovoru u rimskom pravu u: Meissel, Franz Stefan, 2023. Klage aus Gesellschaftsvertrag (actio pro socio), u: *Handbuch des römischen Rechts*, sv. II (Babusiaux, Ulrike et al. ur.), Tübingen: Mohr Siebeck, 2315–2357.

¹¹⁹ Wahrmond 1907, 38–39.

¹²⁰ Ashburner 1909, 237, 240.

mogla vezati uz neposredno predstojeće putovanje (*de presenti viaggio*), odnosno primanje novca je moglo dobiti izričitu namjenu stjecanja dobiti (*ad lucrum/lucrandum*). I različite isprave o ortaštvu (zadužnice ili isprave kojima su se osnivale *societates ad inuicem*) mogle su imati trgovačku i investicijsku funkciju.

Kako je istaknuto na početku rada u kontekstu metodoloških napomena, u pravnom se smislu zadužnicama u pisanom obliku samo utvrđivala i oblikovala obveza dužnika. Mogla je pritom biti riječ o različitim obveznim odnosima – na primjer, obvezi plaćanja miraza ili isplati kupovne cijene. Međutim, samo je u nekolicini slučajeva moguće razaznati takav kontekst obveze iz zadužnice. U većini njih apstraktno se ugovara obveza jedne stranke na isplatu određena novčana iznosa. U tim je slučajevima moguće, ili vjerojatno, da pozadinu sastavljanja zadužnice čini već sklopljeni realni ugovor o zajmu (*mutuum*). Drugim riječima, zajam je vjerojatno bio dogovoren i novac predan, a nakon toga se vjerovnik htio osigurati sastavljanjem notarske isprave i definiranjem svih relevantnih detalja oko povrata u pisanom obliku. U tom smislu ova analiza pruža uvid u prisutnost jednog izvorno rimskog pravnog posla: prihvaćenog, razrađenog i prilagođenog unutar *ius commune*-a u kasnosrednjovjekovnom kotorskom pravu.

U različitim su se oblicima kotorskih notarskih isprava ujedno krili srednjovjekovni trgovački ugovori, vrlo rašireni na Jadranu i Mediteranu toga doba. Tako su zadužnice s klauzulom *ad lucrum/lucrandum* i zadužnice s ortaštvom u osnovi tvorile takozvanu jednostranu komendu. Ispravama kojima su se ustanovljavale i uređivale *societates ad inuicem* često su se pak ugovarale dvostrane komende. U tom je smislu u analiziranim ispravama na određeni način prisutan i rimskopravni ugovor *societas*.

Iz analiziranih isprava proizlaze i određeni specifični zaključci. Većinsko korištenje mletačkih perpera u trgovačkim putovanjima i u ortaštvima ukazuje na pretežnu važnost pomorske trgovine u odnosu na trgovinu prema unutrašnjosti. Mletački perperi prevladavaju kao valuta – prisutni su u više od dvije trećine ugovorenih novčanih obveza. Podjele dobiti i gubitaka u kotorskim komehdama pak svjedoče o povoljnijoj situaciji na tržištu kapitala. Iz analize proizlazi da je bilo više zainteresiranih zajmodavaca i investitora u odnosu na trgovce koji su putovali i ostvarivali dobit pa su ovi posljednji imali bolji položaj. Pritom su stranci, tj. ne-Kotorani, kao zajmodavci i investitori u manjini.

U ispravama su stoga prisutni rimsko pravno nazivlje i pripadajući koncepti. U razmatranju pojedinih pravnih instituta analizirane odnose, s jedne strane, možemo promatrati kao tipične srednjovjekovne trgovačke ugovore kojima je dodana “patina” rimskog prava. S druge strane, moguć je svojevrsan kontinuitet primjene pravne terminologije u izmijenjenim (i trajno mijenjajućim) ekonomskim i općim društvenim okolnostima. Navedeni problemi metodološkog i konceptualnog pristupa europskom pravnom srednjovjekovlju nisu specifični za Kotor.

Literatura

- Antović, Jelena (ur.), 2009. *Statut grada Kotora, knjiga I*, Kotor: Državni arhiv Crne Gore.
- Ashburner, Walter (ur.), 1909. *The Rhodian Sea Law*, Oxford: Clarendon Press.
- Brajković, Vladislav, 1933. *Étude Historique sur le Droit Maritime Privé du Littoral Yugoslave*, Marseille: Société anonyme du Sémaphore du Marseille.
- Cessi, Roberto (ur.), 1938. *Gli statuti veneziani di Jacopo Tiepolo del 1242 e le loro glosse*, Venezia: Officine grafiche Carlo Ferrari.
- Cvitanić, Antun, 1979. Naše srednjovjekovno pomorsko pravo, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 16, Split, 207-229.
- Čremošnik, Gregor, 1924. Naša trgovačka društva u srednjem veku, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 36, Sarajevo, 69-81.
- Čremošnik, Gregor (ur.), 1951. *Spisi dubrovačke kancelarije I*, Zagreb: JAZU.
- Ćirković, Sima; Milošević, Miloš, 2009. Tumač ključnih pojmova, u: *Statut grada Kotora. Knjiga II* (Antović, Jelena ur.), Kotor: Državni arhiv Crne Gore, 29-75.
- Danilović, Jelena, 1970. O ugovoru 'collegantia' u dubrovačkom pravu u periodu mletačke vlasti, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, 11, 1, Beograd, 289-306.
- Doosselaere, Quentin van, 2009. *Commercial Agreements and Social Dynamics in Medieval Genoa*, Cambridge: CUP.
- Fagnoli, Iole, 2023. *Condictio aus Darlehen (mutuum)*, u: *Handbuch des römischen Rechts, Band II* (Babusiaux, Ulrike et al. ur.), Tübingen: Mohr Siebeck, 1906-1911.
- Fejić, Nenad, 1980. Kotorska kancelarija u srednjem veku, *Istorijski časopis*, 27, Beograd, 5-62.
- Ferrara, Roberto (ur.), 1983. *Rolandini Passagerii Contractus*, Roma: Consiglio nazionale del notariato.
- Fynn-Paul, Jeff, 2018. The Land Commenda in the Late Medieval Crown of Aragon and the Rise of a 'Democratic' Investment Culture, *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 14, 3, Leuven, 85-107.
- González de Lara, Yadira, 2000. *Enforceability and Risk-sharing in Financial Contracts: from the Sea Loan to the Commenda in Late Medieval Venice* (doktorski rad), Florence: European University Institute.
- González de Lara, Yadira, 2001. Enforceability and Risk-sharing in Financial Contracts: from the Sea Loan to the Commenda in Late Medieval Venice (Summary of Dissertation), *Journal of Economic History* 61, 2, Cambridge, 500-504.
- González de Lara, Yadira, 2008. The secret of Venetian success: a public-order, reputation-based institution, *European Review of Economic History*, 12, 3, Oxford, 247-285.

- González de Lara, Yadira, 2017. The impact of formal monitoring on financial innovation: from debt to equity in late medieval Venice (dostupno na: https://www.unige.ch/sciences-societe/dehes/files/8615/0713/5354/sar_fall_2017_gonzalez_monitoring_financial_innovation_venice.pdf, pristup 16.5.2025.).
- Grbavac, Branka, 2010. *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća* (doktorski rad), Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Homer, Sidney; Sylla, Richard (ur.), 2005. *A History of Interest Rates*, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Janeković Römer, Zdenka, 2019. Komuna grada Kotora u srednjem vijeku - posebnosti institucionalnog i društvenog razvoja, u: *Zbornik sa znanstvene konferencije „Isprepleteni identiteti: Kotor, Dubrovnik i njihovo zaleđe u višestoljetnoj perspektivi“* (Mihaliček, Marija ur.), Kotor: Ogranak Matice hrvatske u Boki kotorskoj, 11-42.
- Kostrenčić, Marko, 1915. Pomorsko pravo u statutima primorskih naših gradova i otoka (Svršetak), *Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu* 1, 5, Zagreb, 285-296.
- Krekić, Bariša, 1980. *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages*, London: Variorum Reprints.
- Lane, Frederic C., 2019. *Venice and History*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Lonza, Nella, 1997. *Pod plaštem pravde*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU.
- Lučić, Josip (ur.), 1984. *Spisi dubrovačke kancelarije II*, Zagreb: JAZU.
- Luzzatto, Gino, 1954. La commenda nella vita economica dei secoli XIII e XIV con particolare riguardo a Venezia, u: *Studi di Storia economica veneziana* (Luzzatto, Gino ur.), Padova: CEDAM, 59-79.
- Ljubić, Šime, 1875. *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb: Artističko tipografski zavod Dragutina Albrechta.
- Margetić, Luj, 1997. *Srednjovjekovno hrvatsko pravo. Obvezno pravo*, Zagreb: HAZU.
- Martinović, Jovan J., 2016. Novčane jedinice u Kotoru u srednjem vijeku, *Hrvatski glasnik. Glasilo Hrvata Crne Gore*, 14, 129, Kotor, 74-76.
- Mayer, Antun (ur.), 1951. *Kotorski spomenici. Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326-1335*, Zagreb: JAZU.
- Mayer, Antun (ur.), 1981. *Kotorski spomenici. Druga knjiga kotorskih notara god. 1329, 1332-1337*, Zagreb: JAZU.
- Meissel, Franz Stefan, 2023. Klage aus Gesellschaftsvertrag (*actio pro socio*)", u: *Handbuch des römischen Rechts, Band II* (Babusiaux, Ulrike et al., ur.), Tübingen: Mohr Siebeck, 2315-2357.

- Noonan, John T. Jr., 1957. *The Scholastic Analysis of Usury*, Cambridge: HUP.
- Pansolli, Lamberto, 1970. *La gerarchia delle fonti di diritto nella legislazione medievale Veneziana*, Milano: Giuffrè.
- Pryor, John H., 1977. The Origins of the Commenda Contract, *Speculum*, 52, 1, Chicago, 5-37.
- Pryor, John H., 1983. Mediterranean Commerce in the Middle Ages: A Voyage under Contract of Commenda, *Viator*, 14, Turnhout, 133-194.
- Puga, Diego; Trefler, Daniel, 2014. International trade and institutional change, *The Quarterly Journal of Economics*, 129, 2, Oxford, 753-822.
- Raukar, Tomislav, 1977. *Zadar u XV stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb: Institut za hrvatsku povijest.
- Raukar, Tomislav, 2006. Splitska trgovačka društva XIV. st., u: *Med srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik* (Jerše, Sašo, ur.), Ljubljana: Založba ZRC, 379-393.
- Spasić, Slađana, 2015. *Srpski srednjovekovni novac*, Kraljevo: Narodni muzej.
- Stockert, Karl, 1911. Die vorvenezianischen Münzen der Gemeinde von Cattaro, *Numismatische Zeitschrift*, 44, Beč, 202-236.
- Šoljić, Ante; Šundrica, Zdravko; Veselić, Ivo (ur.), 2002. *Statut grada Dubrovnika*, Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku.
- Vedriš, Trpimir, 2024. Dalmatinci i drugi Slavonci: prilog raspravi o uporabi pojma *Sclavonia* u razvijenoj srednjem vijeku, u: *Od Sclavoniae do Slavonije* (Skenderović, Robert; Vrbanus, Milan ur.), Zagreb-Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest, podružnica Slavonski brod, 119-147.
- Voje, Ignacij, 1976. *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Voje, Ignacij, 2003. *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*, Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Wahrmund, Ludwig (ur.), 1907. *Quellen des römisch-kanonischen Processes im Mittelalter, I. Band, VIII. Heft*, Innsbruck: Verlag der Wagnerischen Universitäts-Buchhandlung.
- Žiha, Nikol, 2009. *Rimski pomorski zajam (fenus nauticum) kao preteča prava osiguranja*, Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera.

Summary

Loans and Investment Agreements in the Late Medieval Law of Kotor

The author analyses loans and investment agreements in the late medieval Kotor (Cattaro). The analysis is centered on notarial documents from the period 1326-1337. These documents are mostly simple instruments of debt, as they often contain clauses indicating a profit-oriented purpose of the loan (*ad lucrum/lucrandum*) or travel possibly associated with commercial enterprise (*de presenti viagio*). Documents concerning *societas* (the Roman law contract of partnership) are also analysed, since they often effectively involve investments. The paper further examines local forms of commercial contracts otherwise widely known in the medieval Mediterranean: the so-called unilateral and bilateral *commenda* or *collegantia*. These contracts were generally crucial to the dramatic economic expansion of the late Middle Ages. Their development in the main commercial centres of the time has been adequately addressed in the literature, but the law of Kotor has not yet been subject to closer analysis. The main issues in the context of *commenda* contracts are the division of profits and the allocation of risks between the parties (the so-called socius *tractans* or the *tractator* as the traveling partner, and the so-called *socius stans* or the *commendator* as the investing partner). The division of profits, together with a corresponding allocation of risks associated with travel and commercial enterprise, is an important indicator of market conditions. An abundant supply of capital will usually result in a greater share of profits for the *tractatores*, whereas high demand of capital will logically lead *commendatores* to require a larger share. Therefore, this analysis may contribute to a better understanding of the economic situation in late medieval Kotor. The Latin legal terminology used in the documents is, unsurprisingly, associated with Roman law. One of the contributions of this analysis is thus an assessment of the extent to which the law of Kotor was integrated into in the then extant European *ius commune*. Overall, this article aims to address the general legal and economic development of Kotor in the late Middle Ages.

Keywords: instrument of debt, loan (*mutuum*), *societas*, *commenda*, *collegantia*, Kotor (Cattaro), 14th century